MUNDARIJA

KIRISH	5
1-BOB. Python dasturlash tiliga kirish	8
1. Pythonda dasturlash asoslari boʻyicha boshlangʻich ma'lumotla	r8
2. Ma'lumotlar turlari va oʻzgaruvchilar	19
3. Operatorlar	20
4. Shartli ifodalar (Conditional Statements)	23
5. Funksiyalar	25
6. Sikllar	28
2-BOB. Ma'lumotlar ba'zalari. Web dasturlashga kirish	31
1. Ma'lumotlar bazalari (Databases)	31
2. Veb dasturlashga kirish	34
3. Pythonning Veb Frameworklari	37
4. Django Web Framework	39
5. Django yordamida web loyiha qurish	40
3- BOB. Suv xoʻjalik tashkilotlari uchun nazorati tizimini ishlab chi	qish44
1. Loyihaning ishlash tizimi	44
2. Loyihani modellashtirish	47
3. Dasturiy ta'minotning API qismini qurish	51
4. Loyiha uchun Telegram Bot	57
XULOSA	60
FOYDALANILGAN MANBALAR	61

Adabiyotlar	61
Internet manbalar	61
Foydalanilgan dasturiy vositalar manzillari	61
ILOVALAR	62

KIRISH

Raqamli texnologiyalar nafaqat mahsulotlar va xizmatlar sifatini oshiradi, xarajatlarni kamaytiradi. Dasturiy vositalar yordamida doimiy qilinadigan ishlarni avtomatlashtirish imkoniyatlari IT sohasining kelajagida muhim oʻrin egallaydi va suv xoʻjaligi sohasidagi monitoring va nazorat jarayonlarini yanada isloh etadi. Ushbu loyiha xalqimiz uchun suv resurslarini samarali va hamyonroq ishlatish imkonini yaratadi. Bu loyiha suv ta'minoti va xoʻjaligi sohasida yaxshi hududiy va milliy imkoniyatlarga ega boʻlishini va bizning mamlakatimizning suv resurslarini muvozanatli ravishda boshqarishimizni ommaga foydali boʻladi.

Yer osti va yer usti suvlarini nazoratini yuritish uchun koʻplab islohotlar olib borilmoqda. Ushbu qilanadigan loyiha ushbu nazorat qilish tiziming dasturiy tomoni hisoblanadi. Loyihada asosiy toʻplanadigan ma'lumotlar tizimning hardware tomoni(qurilmalar)dan keladigan ma'lumotlar hisoblanadi. Ushbu dasturiy ta'minotni qurish davomida hardware muhandislar bilan birga ishlar olib borildi. Qurilmalar va dasturiy ta'minot oʻrtasida ma'lumotlar almashinish uchun RESTful API dan foydalanilgan.

Shu bilan birga, dasturiy ta'minot va avtomatlashtirish, suv xoʻjaligi sohasida innovatsion yondashuv va oʻzaro almashishning katta roli va ahamiyatiga ega. Bu loyiha suv resurslarini samarali boshqarish va foydalanish, hamda hududiy va milliy imkoniyatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Loyiha nomi:

- Yer osti va yer usti suvlarini nazorat qilish

Loyiha qismlari:

- Admin dashboard super admin uchun boshqaruv paneli
- Foydalanuvchi tashkilotlar uchun platforma

Qurilmalarga ma'sul shaxslar uchun telegram bot dasturi

Loyiha manzillari:

- gidrosmart.uz/admin super admin uchun web ilova manzili
- gidrosmart.uz foydalanuvchilar uchun platforma manzili
- t.me/managewaterbot telegram bot dasturi manzili

Loyiha imkoniyatlari:

- Kanal va quduqlarda suv resursini nazorat qilish
- Suv holatini doimiy nazorat qilish

Loyiha vazifasi:

- Telegram bot va Admin dashboard orqali yangi qurilmalar boʻglash, boshqarish
- Kanallar soylardan har sekundda (minutda, soatda) o'tayotgan suv miqdorini ma'lumotlar bazasiga saqlash
- Quduqlardagi suv miqdorini va suv shoʻrligini kunlik tekshirib malumotlar bazasiga saqlash
- Serverga kelib tushgan ma'lumotlarni Suv xoʻjaligi vazirligi serveriga yuborish
- Admin panel va Telegram bot orqali qurilmalar holatini va kelib tushayotgan ma'lumotlarni tekshirib turish
- Qurilmalar joyidan qoʻzgʻalganda telegram bot orqali qurilma egasiga ogohlantirish yuborish
- Qurilmani ulashish (qurilma egasidan boshqalar ham qurilmani kuzatib tura oladi)

Loyihaning dasturiy qismi:

- Server qism Python (Django, Django Rest Framework), PostgreSQL
- Telegram bot Python (Aiogram), PostgreSQL

- Web site (Admin dashboard) – HTML, CSS, JavaScript, Tailwindess, Jquery

1-BOB. Python dasturlash tiliga kirish

1. Pythonda dasturlash asoslari boʻyicha boshlangʻich ma'lumotlar

Python bu *yuqori darajali, umimiy maqsadli, interpreter* dasturlash tili hisoblandi.

1. Yuqori darajali (High-level)

Python yuqori darajali dasturlash tili hisoblanib bu uni oʻrganish va ishlatishga qulay ekanligini bildiradi. Python dasturlarni samarali ishlab chiqish uchun kompyuterning tafsilotlarini tushunishingizni talab qilmaydi.

2. Umumiy maqsadli

Python umumiy maqsadli tildir. Bu shuni anglatadiki, siz Python'dan turli maqsadlarda foydalanishingiz mumkin, jumladan:

- Web dasturlar
- Big data dasturlari
- Testlash
- Avtomatlashtirish
- Ma'lumotlar ilmi Data science
- Mashinani oʻqitish Machine learning
- Sun'iy intelekt AI (Artificial Intelligence)
- Desktop dasturlar
- Mobil dasturlar

Relyatsion ma'lumotlar bazalaridan ma'lumotlarni soʻrash uchun ishlatilishi mumkin boʻlgan SQL kabi maqsadli til.

3. Interpreted

Python interpreted dasturlash tili hisoblanadi. Bunda Python dasturini ishlab chiqish uchun Python kodini faylga yozasiz. Manba kodini bajarish uchun uni kompyuter tushunadigan mashina tiliga aylantirish kerak. Va Python tarjimoni Python dasturi bajarilganda manba kodini satrma-satr bir marta mashina kodiga aylantiradi. Java va C#

kabi kompilyatsiya qilingan tillar dasturni ishga tushirishdan oldin butun manba kodini kompilyatsiya qiluvchi kompilyatordan foydalanadi.

Nima uchun python dasturlash tilidan foydalanamiz?

Bu savolga juda koʻplab sabablarni koʻrsatishimiz mumkin:

- Python sizning mahsuldorligingizni oshiradi. Python sizga murakkab muammolarni kamroq vaqt va kamroq kod qatorlarida hal qilish imkonini beradi. Pythonda prototip yaratish juda tez.
- Python web ilovalardan tortib Data Science va Machine Learning'gacha bo'lgan ko'plab sohalarda yechimga aylanadi
- Pythonni boshqa dasturlash tillari bilan solishtirganda oʻrganish juda oson. Python sintaksisi aniq va chiroyli.
- Python koʻplab kutubxonalar va framework'larni oʻz ichiga olgan katta ekotizimga ega.
- Python'ning cross-platform ekanligi. Python dasturlash tilida yozilgan dasturlar *Windows, Linux, macOS* hattoki *android* tizimlarida bir xilda ishlaydi.
- Python juda katta jamoaga ega. Qachon muammoga duch kelib qolsangiz, faol hamjamiyatdan yordam olishingiz mumkin.
- Python dasturchilariga boʻlgan kuchli talab.

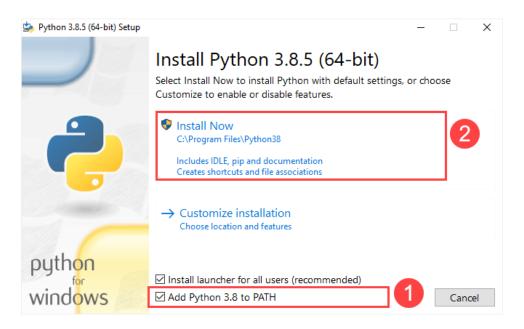
Python versiyalari

Pythonning ikkita asosiy versiyasi mavjud:

- Python 2.x 2000 yilda chiqarilgan. Oxirgi versiyasi 2010 yilda chiqarilgan 2.7. Yangi loyihalarda foydalanish tavsiya etilmaydi.
- Python 3.x 2008 yilda chiqarilgan. Asosan, Python 3 Python 2 bilan mos kelmaydi. Yangi loyihalaringiz uchun Python 3 ning soʻnggi versiyalaridan foydalanish maqsadga muofiq boʻladi.

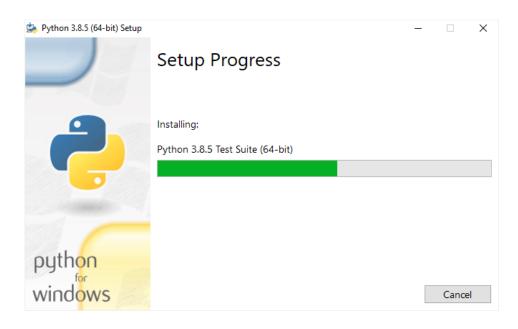
Python'ni kompyuterga o'rnatish

Python'ni windows operatsion tizimida oʻrnatishni koʻrib chiqamiz. Buning uchun python'ning <u>rasmiy sahifasidan</u> uni yuklab olinadi. Yuklangan faylni ustiga sichqonchaning chap tugmasini bosish orqali uni oʻrnatishni boshlashimiz mumkin. Bu jarayonda biz <u>Add Python 3.x to PATH</u> sozlamasini bosib ketishimiz zarur. Bundan keyin esa *Install Now* tugmasini bosamiz:

1.1.1-rasm.

Oʻrnatish jarayoni bir necha daqiqa vaqt oladi:

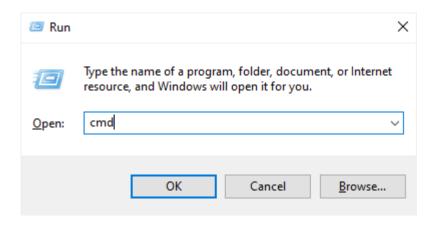
1.1.2-rasm.

Oʻrnatish muvaffaqqiyatli yakunlanganda quyidagicha oyna hosil boʻladi:

1.1.3-rasm.

Python'ning kompyuterizga o'rnatilganini quyidagi amallar orqali tekshirib ko'rishimiz mukin. 1) win + R tugmalarini birgalikda bosish orqali $Run\ Window$ oynasini ochib $\underline{cmd}$ deb yozgan holda Enter tugmasini bosamiz:

1.1.4-rasm.

Bunda Command Prompt dasturi ochiladi. Bu dasturda python buyrugʻini beramiz:

```
C:\WINDOWS\system32>python
Python 3.8.5 (tags/v3.8.5:580fbb0, Jul 20 2020, 15:57:54) [MSC v.1924 64 bit (AMD64)] on win32
Type "help", "copyright", "credits" or "license" for more information.
>>>
```

1.1.5-rasm

Agar shunday natijani koʻradigan boʻlsak bu python muvaffaqiyatli oʻrnatilganini bildiradi. Aks holda quyidagicha natijani koʻrishimiz mumkin boʻladi:

```
'python' is not recognized as an internal or external command, operable program or batch file.
```

1.1.6-rasm.

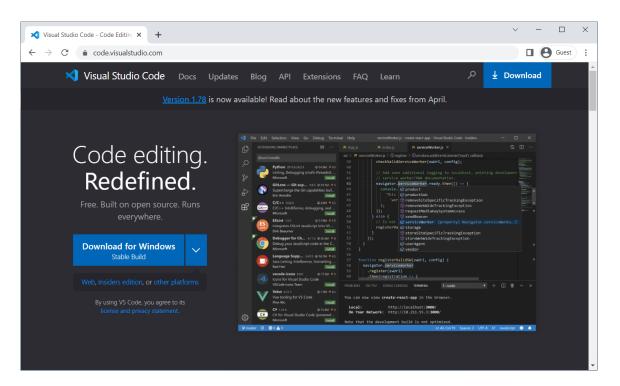
Python dasturi koʻplab linux distrolarida (Ubuntu, Linux Mint va h.k.) va Mac operation tizimida oʻrnatilgan boʻladi. Buni terminal dasturiga *python3* komandasini berish orqali tekshirib koʻrish mumkin.

Dasturlar yozish uchun dasturlash muhitini sozlash

Python dasturlash tilida dasturlar tuzishda bizda matn muharrirlari kerak bu boʻladi. Bu bizga dastur kodlarini yozishimizda bir qancha qulayliklar beradi. Hozirgi kunda bir necha zamonaviy kod tahrirlovchi dasturlar mavjud. Shular orasidan Visual Studio Code dasturini oʻrnatish va uni python dasturlash tili uchun sozlashni koʻrib chiqamiz.

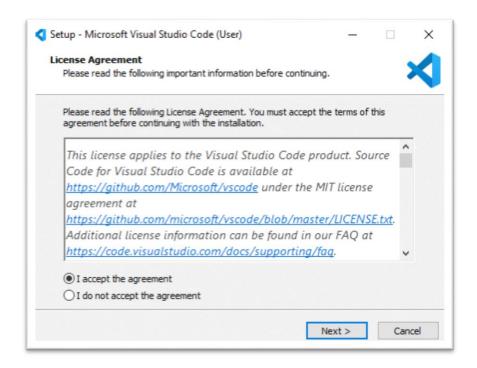
Visual Studio Code (VS Code) — bu kuchli va keng tarqalgan kod tahrirlovchisi, shuningdek, Python dasturlash tilini oʻrganish va ishlash uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Quyidagi matnda, Windows tizimiga VS Code ni oʻrnatish va uni Python dasturlash tiliga sozlash haqida ma'lumotlar berilgan:

Visual Studio Code'ning rasmiy veb-saytidan (code.visualstudio.com) orqali Windows uchun "Download"ni bosing.

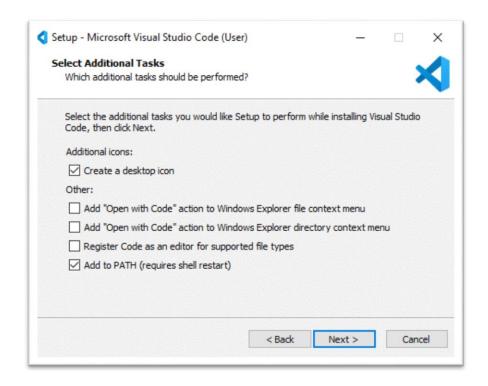

1.1.7-rasm.

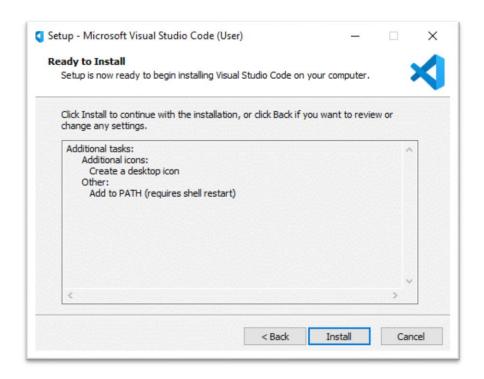
Dastur fayli yuklab olingan uning ustiga bosib, koʻrsatmalar boʻyicha boshqichma bosqich dastur oʻrnatiladi.

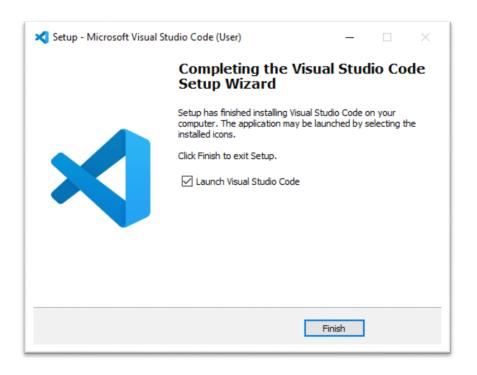
1.1.8-rasm.

1.1.9-rasm.

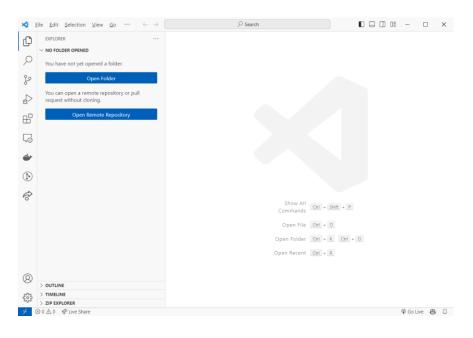

1.1.10-rasm.

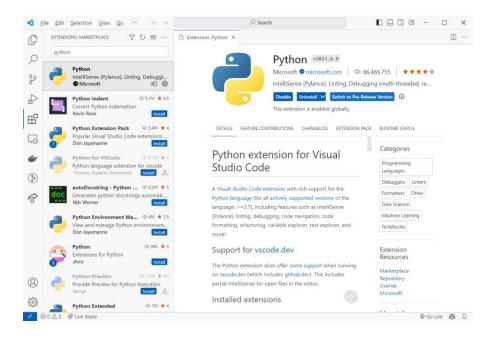
1.1.11-rasm.

Dasturni oʻrnatishning oxirgi bosqichida yuqoridagidek oyna hosil boʻladi (1.1.11-rasm). Finish tugmasini bosish orqali dasturni ishga tushirishimiz mumkin:

1.1.12-rasm.

Visual Studio Code (VS Code) dan foydalanib python dasturlash tilida dasturlar tuzishimizda qulayliklar boʻlishi uchun VS Code dasturiga Python dasturlash tilining qoʻshimcha paketini oʻrnatib olamiz.

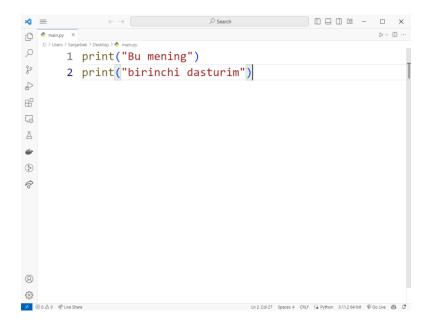

1.1.13-rasm.

Endi biz uchun barchasi tayyor. Birinchi dasturimizni yozib koʻrishimiz mumkin.

Python dasturlash tilida birinchi dasturni tuzish

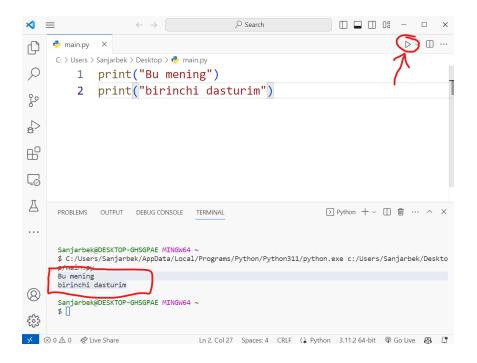
Buning uchun VS Code dasturiga kirib yangi fayl ochib olamiz. Buning uchun CTRL + N qisqa buyruqdan foydalanishmiz mumkin. CTRL + S buyrugʻi orqali esa fayl manzilini koʻrsatgan holda *main.py* nomi bilan saqlaymiz. Bu nomni ixtiyoriy berishimiz mumkin.

1.1.14-rasm.

Birinchi dasturimizda print nomli funksiyadan foydalandik. print() funksiyasi, Python dasturlash tilida matnni konsolga chiqarish uchun ishlatiladi. U konsolda matn, qiymatlar, oʻzgaruvchilar yoki boshqa ma'lumotlarni chiqarishni ta'minlaydi.

Dasturni yurgazish uchun quyidagi rasmda koʻrsatilgan Run Python File tugmasini bosamiz, dastur natijasi pastki qismda koʻrinadi.

1.1.15-rasm.

Shu bilan bizning birinchi dasturimiz muvaffaqqiyatli bajarildi. Bu dastur konsolda ishlovchi dastur hisoblanadi. Ya'ni uning natijasi konsolda ko'rinadi.

2. Ma'lumotlar turlari va o'zgaruvchilar.

Ma'lumotlar turi (data type) va oʻzgaruvchilar, dasturlashning asosiy qamrovlari boʻlib, Python va boshqa dasturlash tillarida keng qoʻllaniladigan konseptlardir.

Ma'lumotlar turi (Data Types): Ma'lumotlar turi, ma'lumotlarni turiga va ularga amal qilish uchun berilgan xususiyatlarga asoslangan bo'lgan turi ifodalaydi. Python tilida quyidagi ma'lumotlar turini ko'ramiz:

- Butun sonlar (Integer): Butun sonlarni ifodalaydi, masalan, 1, 2, -5, 100.
- O'nlik sonlar (Float): O'nlik sanoq sistemadagi sonlarni ifodalaydi, masalan, 3.14, 0.5, 2.0.
- Matnlar (String): Matnlar yoki yozuvlarni ifodalaydi, masalan, "Salom", 'Dunyo', "123".
- Roʻyxatlar (List): Elementlardan iborat boʻlgan tartiblangan ma'lumotlar toʻplamini ifodalaydi.
- O'zgaruvchisiz (None): Hech qanday qiymat olmaydigan holatni ifodalaydi.
- Mantiqiy (Boolean): Faqat ikkita qiymatni oʻz ichiga oladigan True yoki False qiymatlarini ifodalaydi.

Oʻzgaruvchilar (Variables): Oʻzgaruvchilar, ma'lumotlarni saqlab turib, ular bilan amallar bajarish uchun ishlatiladigan nomlangan identifikatorlar hisoblanadi. Oʻzgaruvchilar yordamida ma'lumotlarni saqlash, ularga murojaat qilish va ulardan foydalanish mumkin boʻladi. Python tilida oʻzgaruvchilar quyidagi shartlarga javob beradi:

• Oʻzgaruvchilar harf yoki _ (pastki chiziqli chiziq) bilan boshlanishi kerak.

- Oʻzgaruvchilar harf, raqam va _ dan iborat boʻlishi mumkin, lekin raqam bilan boshlanmasligi kerak.
- O'zgaruvchi nomi katta-kichik harf kiritsa ham farq qilmaydi (mavjud o'zgaruvchi bilan bir xil deb hisoblanadi).
- Pythonning ichki oʻzgaruvchilari bilan bir xil nomni ishlatmaslik tavsiya etiladi.

Quyidagi misol kod oʻzgaruvchilar haqida koʻproq tushuntiradi:

```
▷ ~ □ …
   main.py X
    C: > Users > Sanjarbek > Desktop > 👶 main.py > ...
      1 # Butun sonlar
       2 x = 10
      y = -5
      5 # O'nlik sonlar
      6 pi = 3.14
      7 temperature = 25.5
8
      9 # Matnlar
      10 name = "John"
      11 message = 'Salom, dunyo!'
      12
      13 # Ro'yxatlar
      14 numbers = [1, 2, 3, 4, 5]
      15 fruits = ['olma', 'banan', 'anjir']
      16
      17 # O'zgaruvchisiz
      18 result = None
      19
      20 # Mantiqiy
      21 is_valid = True
      22 is_finished = False
8
                                   Ln 13, Col 13 Spaces: 4 CRLF 🚷 Python 3.11.2 64-bit 📦 Go Live 🔠 🚨
```

1.2.1-rasm.

3. Operatorlar

Python tilida turli turlarda operatorlar mavjud, ular bilan ma'lumotlar ustida amallar bajarish mumkin. Quyidagi operatorlar Python dasturlash tili uchun mavjud:

1. **Arifmetik operatorlar**: Arifmetik operatorlar sonlar ustida amallar bajarish uchun ishlatiladi.

```
`+`: Yigʻish (a + b).
`-`: Ayirish (a - b).
`*`: Koʻpaytirish (a * b).
`/`: Boʻlish (a / b).
`//`: Butun boʻlish (a // b).
`%`: Qoldiqni topish (a % b).
`**`: Darajaga oshirish (a ** b).
```

2. **Tenglik operatorlari**: Tenglik operatorlari ikki qiymatni solishtirish uchun ishlatiladi.

```
`==`: Tengmi? (a == b).
`!=`: Teng emasmi? (a != b).
```

3. **Taqqoslash operatorlari**: Taqqoslash operatorlari qiymatlarni solishtirish uchun ishlatiladi.

```
`>`: Katta (a > b).

`<`: Kichik (a < b).

`>=`: Katta yoki teng (a >= b).

`<=`: Kichik yoki teng (a <= b).
```

4. **Mantiqiy operatorlar**: Mantiqiy operatorlar `True` va `False` qiymatlari bilan ishlaydigan mantiqiy ifodalarni boshqarish uchun ishlatiladi.

```
`and`: Va sharti (a and b).
```

`or`: Yoki sharti (a or b).

`not`: Aks sharti (not a).

5. **Bitwise operatorlar**: Bitwise operatorlar ikki sonning bitlariga amal bajarish uchun ishlatiladi.

```
`&`: Bitwise va (a & b).
```

`|`: Bitwise yoki (a | b).

`^`: Bitwise xor (a ^ b).

`~`: Bitwise negatsiya (~a).

`<<`: Bitlarni chapga surish (a << b).

`>>`: Bitlarni oʻngga surish (a >> b).

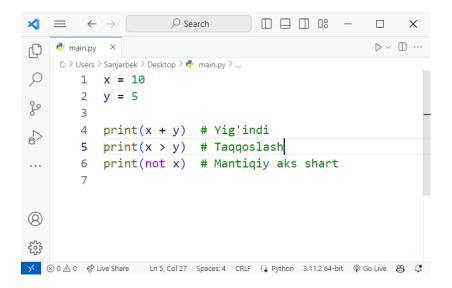
6. Tartiblash operatorlari: Tartiblash operatorlari roʻyxatlarda ishlatiladi.

`in`: Element ro'yxatda mavjudmi? (a in b).

`not in`: Element ro'yxatda mavjud emasmi? (a not in b).

Bu operatorlar Python tilidagi asosiy operatorlardan faqat bir qismidir. Boshqalar ham mavjud boʻlishi mumkin, masalan, oʻzgaruvchi operatorlari, atribut operatorlari, funktsiya chaqirish operatorlari va hokazo.

Misol uchun:

1.2.2-rasm.

4. Shartli ifodalar (Conditional Statements)

Shartli ifodalar (Conditional Statements) dasturlashda bir amalni bajarishga qaror qabul qilish uchun ishlatiladi. Shartli ifodalar orqali dastur biron bir shartni tekshirib, unga mos boʻlganda bir qator amalni bajaradi.

1. **if ifodasi**: **if** ifodasi, shartni tekshiradi va agar shart toʻgʻri boʻlsa, ularni kuyidagi boʻlimda koʻrsatilgan amallarni bajaradi.

Sintaksis:

```
if shart:
    amal_1
    amal_2
    ...
```

2. **if-else ifodasi**: **if-else** ifodasi, shartni tekshiradi va shart toʻgʻri boʻlsa bir boʻlimdagi amallarni bajaradi, aks holda esa boshqa bir boʻlimdagi amallarni bajaradi.

Sintaksis:

```
if shart:
```

```
amal_1
amal_2
...
else:
amal_3
amal_4
...
```

3. **if-elif-else ifodasi**: **if-elif-else** ifodasi, bir nechta shartlarni tekshiradi. Agar bir shart bajarilsa, unga mos boʻlgan boʻlimdagi amallarni bajaradi. Aks holda, keyingi shartlarni tekshiradi. Agar hech qanday shart bajarilmasa, else boʻlimdagi amallarni bajaradi.

Sintaksis:

```
if shart_1:
    amal_1
    amal_2
    ...
elif shart_2:
    amal_3
    amal_4
    ...
elif shart_3:
    amal_5
    amal_6
    ...
else:
    amal_7
    amal_8
    ...
```

Quyidagi misollar yordamida shartli ifodalar haqida koʻproq tushunish mumkin:

```
# if ifodasi
x = 5
if x > 0:
    print("x musbat son")
# if-else ifodasi
x = -3
if x > 0:
    print("x musbat son")
else:
    print("x manfiy son")
# if-elif-else ifodasi
x = 0
if x > 0:
    print("x musbat son")
elif x < 0:
    print("x manfiy son")
else:
    print("x nolga teng")
```

Dastur natijasi:

```
x musbat son
x manfiy son
x nolga teng
```

5. Funksiyalar

Funksiyalar, qayta-qayta ishlatiladigan va bajarilishi kerak boʻlgan biror amalni birlashtiruvchi va bajaruvchi boʻlmagan dastur qatorlari toʻplamidir. Funksiyalar dasturlashda kodni yorliqlashtirish va oʻzaro qayta-qayta foydalanishni ta'minlash maqsadida ishlatiladi.

Python tilida funksiyalar quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Funksiya yaratish: Funksiyani yaratish uchun **def** kalit soʻzi va funksiya nomi ishlatiladi. Funksiyaga kerak boʻlgan ma'lumotlar (argumentlar) berilishi mumkin.

Sintaksis:

```
def funksiya_nomi(argumentlar):
    # Amallar
    return natija
```

- **2. Funksiya skopi**: Funksiya ichidagi oʻzgaruvchilar funksiya skopida aniqlanadi. Ular lokal oʻzgaruvchilar deb ataladi va faqat funksiya ichida yaradilgan boʻlib, boshqa joylarda aniqlanmagan.
- **3. Tuldiruvchi funksiyalar**: Funksiyalar bajaradigan amallarni toʻplab turadi va return kalit soʻzi yordamida funksiya natijasini qaytaradi.
- **4. Lambda funksiyalar**: Ular bir marta ishlatiladigan oddiy funksiyalar boʻlib, asosan boshqa funksiyalar yoki qayta-qayta ishlatilmaydigan amallar uchun ishlatiladi.
- **5. Funksiyalar argument sifatida**: Funksiyalar argument sifatida oʻzgaruvchilarni qabul qilishi mumkin. Bu, funksiyani bir funksiya argumenti sifatida uzatish va uni boshqa funksiyada ishlatish imkonini beradi.
- **6. Rekursiya**: Rekursiya, funksiya oʻzini chaqirishi orqali oʻzini bajarish imkonini beradi. Bu, masalan, faktorialni hisoblash uchun foydalaniladi.

Quyidagi misollar yordamida funksiyalar va ularning xususiyatlari haqida koʻproq tushunish mumkin:

```
# Funksiya yaratish
def salom_ber():
```

```
print("Salom, dunyo!")
# Funksiya chaqirish
salom_ber()
# Funksiya argumentlari
def salom(ism):
    print("Salom, " + ism + "!")
salom("Ali")
# Funksiya qaytarish
def yigindi(a, b):
    return a + b
natija = yigindi(5, 3)
print(natija)
# Lambdalar
kvadrat = lambda x: x**2
print(kvadrat(5))
# Funksiyalar argument sifatida
def hisobla(a, b, funksiya):
    return funksiya(a, b)
natija = hisobla(4, 2, yigindi)
print(natija)
# Rekursiya
def faktorial(n):
    if n == 0:
        return 1
    else:
        return n * faktorial(n - 1)
print(faktorial(5))
# Builtin string funksiyalari
matn = "Python dasturlash tili"
print(len(matn))
print(matn.upper())
```

```
print(matn.lower())
print(matn.split())
```

Natijalar:

```
Salom, dunyo!
Salom, Ali!
8
25
6
120
20
['Python', 'dasturlash', 'tili']
```

6. Sikllar

Sikllar, biror amalni bir necha marta takrorlash uchun ishlatiladigan dastur qatorlari toʻplamidir. Sikllar dasturlashda kodni qisqartirish, qayta-qayta ishlatish va koʻp elementlarni boshqarish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Python tilida ikki turdagi sikllar mavjud:

1. **for sikli**: **for** sikli, roʻyxatdagi har bir element uchun biror amalni takrorlaydi. Uchragan elementlar soni bilan chegaralanadi.

Sintaksis:

```
for element in roʻyxat:

# Amallar
```

2. **while sikli**: **while** sikli, berilgan shart toʻgʻri boʻlgan vaqtgacha biror amalni takrorlaydi. Shart toʻgʻri boʻlishi uchun tekshiriladi.

Sintaksis:

```
while shart:
# Amallar
```

Quyidagi misollar yordamida sikllar haqida koʻproq tushunish mumkin:

```
# for sikli
mehmonlar = ["Ali", "Vali", "Hasan", "Husan"]
for mehmon in mehmonlar:
    print("Salom, " + mehmon + "!")

# Nested for sikllari
for son in range(1, 4):
    for kop in range(1, 4):
        print(son * kop)

# while sikli
son = 1
while son <= 5:
    print(son)
    son += 1</pre>
```

Natijalar:

```
Salom, Ali!
Salom, Vali!
Salom, Hasan!
Salom, Husan!
```


2-BOB. Ma'lumotlar ba'zalari. Web dasturlashga kirish

1. Ma'lumotlar bazalari (Databases)

Ma'lumotlar bazalari (databases) dasturlashda ma'lumotlarni saqlash va ularga kirish/chiqishni tashkil etish uchun ishlatiladigan tuzilmalardir. Ular ma'lumotlarni tashkil etish, saqlash, oʻzgartirish va oʻqish imkoniyatlarini beradi.

SQL sintaksi. SQL (Structured Query Language) - bu ma'lumotlar bazalari bilan ishlash uchun mo'ljallangan so'rovlarni yozish uchun ishlatiladigan standart boshqa dasturlash tili. SQL sintaksisi yordamida ma'lumotlarni yaratish, o'qish, yozish, yangilash, o'chirish va so'rovlar bilan ma'lumotlarga amal qilish mumkin.

SQLite ma'lumotlar bazasi. SQLite, yoki SQlite3, yozuvlar bazasi sifatida ishlatiluvchi xavfsiz, tarmoqli va server tomonidan boshqarilmaydigan ma'lumotlar bazasidir. SQLite ma'lumotlar bazasi fayl shaklida saqlanadi va Python tilida keng ishlatiladi.

Python SQLite ma'lumotlar bazasi kutubxonasi. Python tilida SQLite ma'lumotlar bazasiga kirish va ma'lumotlar bilan ishlash uchun sqlite3 kutubxonasidan foydalaniladi. Ushbu kutubxona Python orqali SQLite ma'lumotlar bazasiga soʻrovlar yuborish, ma'lumotlar bazasini yaratish, tablitsalarni yaratish va oʻzgartirish, ma'lumotlarga murojaat qilish va boshqalar kabi vazifalarni bajarish imkonini beradi.

Quyidagi misollar yordamida SQL sintaksisi, SQLite ma'lumotlar bazasi va *sqlite3* kutubxonasini qanday ishlatishni koʻrish mumkin:

```
# SQL sintaksisi
# CREATE TABLE
CREATE TABLE users (
   id INTEGER PRIMARY KEY,
   name TEXT,
   email TEXT
);
```

```
# INSERT INTO
INSERT INTO users (name, email) VALUES ('John', 'john@example.com');
# SELECT
SELECT * FROM users;
# UPDATE
UPDATE users SET email='john.doe@example.com' WHERE id=1;
# DELETE
DELETE FROM users WHERE id=1;
# SQLite ma'lumotlar bazasi va sqlite3 kutubxonasidan foydalanish
import sqlite3
# Ma'lumotlar bazasiga bogʻlanish
conn = sqlite3.connect('database.db')
# Cursor yaratish
cursor = conn.cursor()
# Ma'lumotlar bazasini yaratish
cursor.execute("CREATE TABLE users (id INTEGER PRIMARY KEY, name TEXT, email
TEXT)")
# Ma'lumotlarni qo'shish
cursor.execute("INSERT INTO users (name, email) VALUES (?, ?)", ('John',
'john@example.com'))
# Ma'lumotlarni olish
cursor.execute("SELECT * FROM users")
```

```
result = cursor.fetchall()
for row in result:
    print(row)

# Ma'lumotlarni yangilash
cursor.execute("UPDATE users SET email=? WHERE id=?", ('john.doe@example.com',
1))

# Ma'lumotlarni o'chirish
cursor.execute("DELETE FROM users WHERE id=?", (1,))

# Ma'lumotlar bazasini saqlash va bog'lanishni yopish
conn.commit()
conn.close()
```

PostgreSQL ma'lumotlar bazasi

PostgreSQL, avtonom server tomonidan boshqariladigan biror tashqi ma'lumotlar bazasi tizimi hisoblanadi. Bu ma'lumotlar bazasi tizimi yuqori darajadagi qulaylik va xavfsizlik darajasiga ega boʻlib, moslashtirilgan transaksiya integriteti, boshqaruv, oʻzaroqli suhbat va keng tarqalgan funksiyalarga ega.

PostgreSQL serverni oʻrnatish. PostgreSQL serverni oʻrnatish uchun quyidagi qadamlarni bajarishingiz kerak:

- PostgreSQL web saytiga o'ting: https://www.postgresql.org/
- Qoʻllab-quvvatlashdan foydalanib, oʻrnatish uchun mos versiyani tanlang va oʻrnatish jarayonini bajarishni boshlang.
- Oʻrnatish jarayonida talab qilinadigan ma'lumotlarni kiritish va sozlamalarni tanlash imkoniyati mavjud boʻladi.

- Oʻrnatilgandan soʻng PostgreSQL server ishga tushadi va siz uni lokal tarmoqda yoki serverda ishlatishingiz mumkin.

PgAdmin interfeysi. PostgreSQL ma'lumotlar bazasini boshqarish uchun grafik interfeysga ega boʻlgan bir vosita. U sizga ma'lumotlar bazasini vizual ravishda yaratish, oʻzgartirish va oʻchirish, soʻrovlar yuborish, ma'lumotlar bazasi ob'ektlarini koʻrish va boshqalar kabi imkoniyatlarni beradi. PgAdmin ni oʻrnatish jarayoni quyidagicha boʻladi.

- PostgreSQL web saytiga o'ting: https://www.pgadmin.org/
- Qoʻllab-quvvatlashdan foydalanib, mos versiyani tanlang va oʻrnatish jarayonini bajarishni boshlang.
- O'rnatilgandan so'ng, PgAdmin interfeysi PostgreSQL ma'lumotlar bazasini boshqarish uchun oson va qulay interfeysni taklif etadi.

Komandalar ustida interfeys. PostgreSQL server bilan toʻlovchilar orqali komandalar ustida ishlash imkonini beradi. Bunda siz ma'lumotlar bazasiga terminal yoki komandalar satriga soʻrovlar yuborish, soʻrov natijalarini koʻrish, ma'lumotlarni yaratish, oʻzgartirish va boshqarish imkoniyatiga ega boʻlasiz.

PostgreSQL komandalar ustida ishlash uchun terminal yoki komandalar satrini ochib, soʻng psql ni yoki PostgreSQL binariga joylashgan boshqa komandalar ustida ishlashingiz mumkin.

2. Veb dasturlashga kirish

Veb dasturlash, internetda veb saytlar va ilovalar yaratish uchun dasturlash tajribasini qoʻllaydigan soha hisoblanadi. Bu sohada faoliyat koʻrsatayotgan dasturchilar veb ilovalarini ishlab chiqish, foydalanuvchilarga interaktivlik taqdim etish, ma'lumotlarni saqlash va taqdim etish, veb-saytlarni toʻplam va turli tizimlar bilan bogʻlash, ma'lumotlarni toʻgʻridan-toʻgʻri koʻrish, sanash va boshqalar kabi vazifalarni bajarishadi.

Veb nima? Veb, internet orqali dunyo boʻylab tashqi ma'lumotlarga kirish, ularga bogʻlanish va ulardan foydalanish uchun bir vosita hisoblanadi. Bu tarzda, veb bir tashqi ma'lumotlar tarmogʻi boʻlib, foydalanuvchilar bilan interaktivlik, ma'lumot almashish, tashqi resurslarga bogʻlanish, ma'lumotlar almashish va boshqalarni amalga oshirish imkoniyatiga ega.

Server tomoni va mijoz tomoni (Front-End va Back-End). Veb dasturlashda, server tomoni va mijoz tomoni mavjud. Server tomonida server dasturlari ishlaydi va tashqi ma'lumotlar bilan ishlashdan javob beradi. Mijoz tomonida esa foydalanuvchi interfeysi, buning oʻrniga brauzerda web-saytlar va ilovalar yoki mobil ilovalarda mobil interfeyslar yaratiladi.

HTML. HyperText Markup Language (HTML), veb-saytlarni yaratish uchun ishlatiladigan markaziy til hisoblanadi. HTML orqali ma'lumotlar strukturasini aniqlab berish, ma'lumotlarni tashqi koʻrinishda namoyish etish, tugmalar, havolalar, rasmlar, jadvallar va boshqa elementlar bilan foydalanuvchiga interaktivlik taqdim etish mumkin.

CSS. Cascading Style Sheets (CSS), HTML elementlarga oʻzgaruvchanligini va koʻrinishini belgilash uchun ishlatiladigan til hisoblanadi. CSS orqali veb-saytlarning tashqi koʻrinishi, ranglari, matn xossalari, chizishlar, tartib va boshqalarini belgilash mumkin.

JavaScript. JavaScript (JS), veb-saytlarda interaktivlikni amalga oshirish uchun ishlatiladigan dasturlash tili hisoblanadi. Bu skript dasturlash tili orqali foydalanuvchilar bilan interaktivlik oʻrnatish, sahifalarda ma'lumotlarni dinamik ravishda oʻzgartirish, soʻrovlar yuborish, animatsiyalar va effektlar yaratish, formalar va boshqa interfeys elementlarini tekshirish, ma'lumotlar bazasidan ma'lumotlarni yuklash va saqlash kabi vazifalarni bajarish mumkin.

Backend nima? Backend, veb ilovalarda server tomonini oʻz ichiga olgan qism hisoblanadi. U veb-saytlarda va ilovalarda ma'lumotlar bilan ishlashdan javob beradigan

dasturlar va qoʻllanmalar toʻplamini oʻz ichiga oladi. Backend dasturlari foydalanuvchining soʻrovlari va murojaatlari bilan ishlayadi, ma'lumotlar bazasidan ma'lumotlarni oʻqish, yozish va oʻchirish, autentifikatsiya va avtorizatsiya bilan shugʻullanish, loyihada biznes logikani bajarish, xavfsizlikni ta'minlash, RESTful API'lar orqali xizmat koʻrsatish, tashqi xizmatlar va tizimlar bilan integratsiya qilish, monitoring va qoʻshimcha qoʻllanmalar bilan boshqarish kabi vazifalarni bajaradi.

Backend dasturlarining yaratilishi uchun koʻp til va texnologiyalar mavjud. Ba'zi ommaviy backend dasturlash tillari Python, JavaScript (Node.js), Ruby, PHP, Java, C# kabi. Ulardan foydalanish kerak boʻlgan til va texnologiya ilovangizning kerakliliklari, sizning tajribangiz, loyihangizning oʻlchami va tarqalishi, integratsiya talablari, tizimning oʻrnatilishi va boshqalar kabi koʻrsatuvlar asosida tanlanishi mumkin.

Monolitik arxitektura. Monolitik arxitektura, ilovani yanaqtirish uchun butun komponentlarni oʻz ichiga olgan traditsiyoniy dasturlash uslubidir. Uning asosiy xususiyatlari:

- Barcha komponentlar birlikda yoki bir bitta bino ostida joylashadi. Bunda backend, frontend, ma'lumotlar bazasi, autentifikatsiya tizimi va boshqa komponentlar bir paketdagi ilova ichida joylashadi.
- Ilova toʻliq oʻrnatilgan va ishga tushirilgan holatda boʻladi. Barcha funksiyalar, tizimlar va tizim interfeyslari bir biriga bogʻliq boʻlganligi uchun oʻzaro bogʻlanish va koʻp yoki bitta komponentda oʻzgartirishlar kuchayadi.
- Monolitik ilova qurish va yanaqtirish oson boʻlib, tizim boshqaruvini osonlashtiradi. Bundan tashqari, dasturchilar oʻz fikr-mulohazalarini bir-biriga tez oʻzgartirishlarni osonlashtiradi.

Monolitik arxitekturaning kamchiliklari esa:

- Oʻzgarishlarni qoʻllab-quvvatlash va yangilash qiyin boʻlishi mumkin. Barcha komponentlarning birlikda yanaqtirilishi kerak boʻlgani uchun, bir qismi oʻzgartirishlar boshqa qismga ta'sir etishi mumkin.
- Katta oʻlchovli ilovalarda tizimga kiritiladigan komponentlar soni katta boʻlishi mumkin va tizimni mustahkamlash va yangilashni qiyinlashtirishi mumkin.
- Scalability (oʻsishga kushish) qiyinchiliklarni tugʻdirishi mumkin. Monolitik arxitektura uning yuqori miqdordagi tizim soʻrovlarini toʻgʻri oʻlchamoqda qabul qilib, qoʻshimcha resurslar orqali oʻsishga qodir boʻlmaydi.

Bu sababli, katta oʻlchovli ilovalarda, bozor talablari oʻzgarishlari va oʻsishiga mos keladigan mikroservislar arxitekturasini qoʻllash yoki boshqa arxitektura usullarini koʻrib chiqish tavsiya qilinadi. Mikroservislar arxitekturasi komponentlarni kichik xizmatlar sifatida ajratib olishni taqdim etadi, bu esa dasturchilarga qulaylik, avtomatlashtirish, oʻzgarishlarni yengil qabul qilish, skalabilnost (oʻsishga kushish) va boshqa imkoniyatlar beradi.

Mikroservislar arxitekturasi. Mikroservislar arxitekturasi, ilovadagi komponentlarni oʻzaro aloqada ishlatishning bir qismini ifodalaydi. Bu, kichik, mustaqil va keng tarqalgan xizmatlar koʻp toʻplamlarini yaratish, boshqarish va ishlatish imkonini beradi. Mikroservislar orqali ilovadagi bir qismini oʻzgartirish yoki yangilash, koʻp foydalanuvchilarning murojaatlari bilan muomalaga kelishish va tizimni kengaytirish hamda ta'mirlash imkoniyatiga ega boʻlasiz.

3. Pythonning Veb Frameworklari

Python dasturlash tilida bir nechta mashhur web frameworklar mavjud, ulardan ba'zilari quyidagilardir:

1. **Django.** Django, Pythonning eng mashhur va kuchli web frameworklaridan biridir. Uning afzalliklari:

- Toʻliq funktsional boʻlgan va yuqori darajadagi kuchli ORM (Object-Relational Mapping) tizimi orqali ma'lumotlar bazasi bilan ishlash imkonini beradi.
- Tizimni yaratish uchun koʻp modullarni oʻz ichiga olgan. Autentifikatsiya, ma'lumotlar tashqarida ma'lumotlarni kiritish, tahrirlash va koʻrish, admin paneli va boshqalar kabi tayyor modullarni yaratishni qulaylashtiradi.
- Tizimni oʻrganish uchun katta va keng asosiy dokumentatsiya va qoʻllanma mavjud.

Kamchiliklari:

- Django tizimi hamda tayyor modullar tizimni yuklab olish va oʻrnatish jarayonida oʻzaro bogʻliqli boʻlishi mumkin.
- Tizimning oʻlchami va muhim funksiyalari uchun qoʻshimcha vaqt talab qilishi mumkin.
- 2. **Flask.** Flask, Pythonning kichik va oson ishlovchi web frameworklaridan biri hisoblanadi. Uning afzalliklari:
  - Minimalistik tuzilishga ega, ammo kuchli va samarali.
  - Yagona fayl yoki modullar orqali tizimni yaratish imkonini beradi.
  - Keng imkoniyatlarga ega boʻlgan ekosistema bilan integratsiya qilish imkonini beradi.
  - Yuqori darajadagi HTTP protokolini qoʻllab-quvvatlaydi.

Kamchiliklari:

- Toʻliq funktsional tizimlarda oʻrniga, qoʻshimcha modullar va kutubxonalardan foydalanish talab qiladi.
- Keng imkoniyatlar oldindan kelgan muhandislik vazifalarni oʻz ichiga olmaganligi sababli, katta va murakkab tizimlarni yaratishda qiyinliklarga uchray oladi.

- 3. **Pyramid.** Pyramid, Pythonning boshqaruvchi web frameworklaridan biri hisoblanadi. Uning afzalliklari:
  - Arzon, oddiy va samarali.
  - Boshqaruvchi tizimlar va RESTful API'lar yaratishga yoʻnaltirilgan.
  - Pluggable arxitekturasi orqali modullar yigʻish imkonini beradi.
  - Keng tarqalgan dokumentatsiyaga ega.

Kamchiliklari:

- Kichik ekinchi ekosistema haqida qaror qabul qilganligi sababli, katta va murakkab tizimlarni yaratishda ba'zi imkoniyatlar qiyinliklarga uchray oladi.

Ushbu frameworklar har birining oʻziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjud. Boshqa Python web frameworklaridan bir necha misollar esa Bottle, Tornado, CherryPy, Falcon va boshqalarini oʻz ichiga oladi. Frameworkni tanlashda loyihaning turi, tizimning muhim funksiyalari, imkoniyatlari, tajribangiz va tanlaganliklaringiz muhim oʻrin tutadi.

4. Django Web Framework

Django, Python tilida yaratilgan yetakchi veb frameworkidir. U veb ilovalarni tezkor, ishonchli va qulay shaklda yaratish imkonini beradi. Django turli turdagi veb ilovalar yaratish uchun tayyor boʻlgan kuchli va hamkorlikga asoslangan bir kutubxonadir.

Django ni kimlar foydalanadi? Django keng qoʻllaniladigan va seviladigan bir frameworkdir. U dunyo boʻylab bir qancha katta kompaniyalar tomonidan ishlatiladi. Misol uchun, Instagram, Pinterest, The Washington Post, NASA, Mozilla, Spotify, Eventbrite kabi etkazib beruvchilar Django-dan foydalanadigan kompaniyalardan faqat bir nechasi hisoblanadi. Django ning kuchli va ergonomik toʻlovi va yaxshi dokumentatsiyasi tufayli, kompaniyalar uchun yuqori darajada ishlab chiqarishni osonlashtiradi.

Django Design Pattern (MVT). Django MVT (Model-View-Template) modelini oʻrganish uchun katta ahamiyatga ega. U Django-dagi asosiy dizayn patternidir va tashqi koʻrinish va biznes-logicni ajratishga yordam beradi.

- Model: Model, ilova uchun ma'lumotlar saqlash va ularni boshqarishdan mas'ul boʻlgan qismidir. Model, ma'lumotlar bazasida ma'lumotlar obyektlari saqlashni ta'minlaydi.
- View: View, foydalanuvchi soʻrovlarini qabul qilib, ma'lumotlarni olish, ularni koʻrsatish va biznes-logicni amalga oshirishni bajaradi. View, foydalanuvchiga qaysi ma'lumotlarni koʻrsatish kerakligini aniqlab, shu ma'lumotlarni templatega uzatadi.
- Template: Template, foydalanuvchiga natijalarni koʻrsatish uchun HTML va Django-ninigina koʻrinishni beruvchi fayl hisoblanadi. Template, View dan kelgan ma'lumotlarni ishlayadi va foydalanuvchiga natijani qaytaradi.

Django Admin Site. Django Admin Site, Django-ni oʻrnatgandan soʻng avtomatik ravishda yaratilgan boshlangʻich admin panelidir. U tizim boshqaruvchilari uchun ma'lumotlarni boshqarish va tahrirlashni osonlashtiradi. Django Admin Site orqali ma'lumotlarni kiritish, oʻqish, yangilash, oʻchirish, izlash va filtrlash, ma'lumotlarni import qilish, export qilish va boshqalar kabi amallarni bajarish mumkin.

Django, shunchaki katta va kuchli bir veb frameworkdir, uni Python dasturlash tilida yozilgan ilovalarni tezkor va qulay shaklda yaratish uchun ishlatish mumkin. Django-dan foydalanish orqali, turli turdagi veb ilovalarni sifatli va ishonchli shaklda yaratish mumkin.

5. Django yordamida web loyiha qurish

Django Loyihasi. Django ilovasini boshlash uchun loyihani yaratish kerak. Loyiha, bir nechta ilova dasturlarini oʻz ichiga olgan toʻplam hisoblanadi. Loyiha yaratish uchun quyidagi komandalarni ishga tushiramiz:

- Django frameworkini komputerga oʻrnatishimiz kerak. Bunda pythonning paketlar manajeri boʻlgan **pip** dan foydalanamiz:

```
pip install django
```

- Django paketi oʻrnatilgan soʻng djangoda loyihani boshlaymiz:

```
django-admin startproject mysite
```

"Hello World" ilovasi. Loyiha bitta asos va bir nechta qism dasturlardan tashkil topadi. Bu qism dasturlar *app* lar deb ataladi. Hozir yangi *helloworld* nomli app yaratamiz:

```
python manage.py startapp helloworld
```

Bu komanda helloworld nomli ilova dasturini yaratadi. Keyin helloworld ilova dasturining views.py faylida quyidagi kodni qoʻshamiz.

```
from django.http import HttpResponse

def hello(request):
    return HttpResponse("Hello, World!")
```

Soʻng, loyihaning urls.py faylida helloworld ilovasining URL-routingini qoʻshamiz.

```
from django.urls import path
from helloworld.views import hello

urlpatterns = [
    path('hello/', hello),
]
```

Bu kod loyihaga /hello/ yoʻlovchisiga keldikda hello funksiyasini ishga tushiradi va "Hello, World!" xabarini qaytaradi.

Statik va dinamik routing. Django-da statik va dinamik routing mavjud. Statik routing, yoʻlovchilarni belgilangan URL-ga toʻgʻri yoʻnaltirish uchun ishlatiladi. Dinamik routing esa URL-dagi ma'lumotlarni olish uchun ishlatiladi.

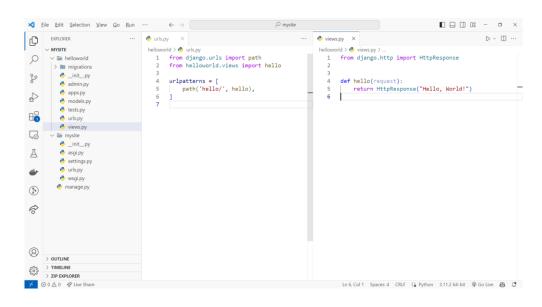
Path Converter bilan dinamik routing. Django-da Path Converterlar orqali dinamik routing yaratish mumkin. Path Converterlar, URL-dagi ma'lumotlarni parametrlar sifatida qabul qilishga imkon beradi. Misol uchun, <*int:id*> orqali /*users/5*/URL-da id nomli butun sonni qabul qilish mumkin.

URL Mapping. URL Mapping, URL-larni dastur funksiyalari bilan bogʻlashda ishlatiladi. Django-da URL Mapping ilova loyihadagi urls.py faylda amalga oshiriladi. Bu faylda yoʻlovchilar va ularga bogʻliq funksiyalar yoki sinflar belgilanadi. Misol uchun, urls.py faylda quyidagi kodni koʻrishingiz mumkin:

```
from django.urls import path
from helloworld.views import hello

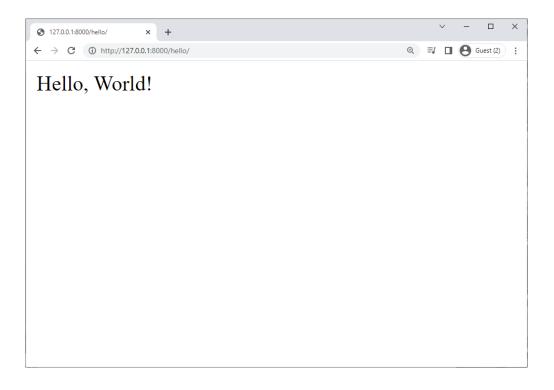
urlpatterns = [
    path('hello/', hello),
]
```

Bu kod loyiha tizimiga /hello/ yoʻlovchisiga keldikda hello funksiyasini ishga tushiradi.

2.5.1-rasm.

Loyihadagi fayllarni VS Code dasturining chap qismida koʻrish mumkin (2.5.1-rasm).

2.5.2-rasm.

Dastur natijasi Google Chrome browserida http://127.0.0.1:8000/hello/ manzili orqali koʻra olamiz (2.5.2-rasm).

3- BOB. Suv xoʻjalik tashkilotlari uchun nazorati tizimini ishlab chiqish

1. Loyihaning ishlash tizimi

Ushbu loyiha 2 xil turdagi qurilmalardan ma'lumotlarni qabul qilish uchun xizmat qiladi. Ulardan birinchisi kanallardan oʻtayotgan suv miqdorini nazorat qilish, ikkinchisi esa quduqlardagi suv miqdori, shoʻrlanish darajalarini doimiy nazoratda bilib turish uchun. Quyida qurilmalarning oʻrnatilgan holatini koʻrishimiz mumkin.

3.1.1 va 3.1.2-rasmlar. Kanal qurilmalaring oʻrnatilgan holati.

3.1.3 va 3.1.4-rasmlar. Quduq qurilmalaring oʻrnatilgan holati.

Qurilmalar quyosh paneli orqali quvvatlanadi, hech qanday elektr tarmogʻiga ulanmagan. Qurilma ichida joylashgan akumliyator bilan bitta toʻliq quvvati bilan 1-2 hafta ishlashi mumkin. Buning yaxshi tomoni bulutli kunlar ketma-ket boʻlib qolganda ham qurilma ishdan toʻxtab qolmaydi.

Bu yerda biz quradigan loyiha ushbu qurilmalar uchun "Server side" ya'ni dasturiy ta'minoti hisoblanadi. Bunda qurilma va dasturiy qism REST API yordamida JSON ko'rinishida ma'lumot almashadi.

Kanal qurilmalari quyidagi koʻrinishda serverga ma'lumot yuboradi.

```
{
    "device_id": "KNNAVOI0027",
    "h": "152.70",
```

```
"bat": "3.98",
    "charging": "1",
    "net": "20",
    "latitude": "40.072849",
    "longitude": "65.703587",
    "re_settings": false,
    "taked": "0"
}
```

Bu yerdagi har bir ma'lumot haqida alohida to'xtalamiz:

"device_id" – bu har bir qurilma uchun takrorlanmas idintifikator boʻlib, bu id orqali server qurilmaning tanib oladi va kerakli vazifalarni bajaradi.

"h" — qurilmaning suv yuzasidan qancha santimetr yuqorida ekanligini bildiradi. Bu kattalik suv koʻpaygan vaqtda kamroq, suv ozaygan vaqtda esa kattaroq qiymat koʻrsatadi. Serverda suv tubidan qurilmagacha boʻlgan masofa avvaldan kirtilgan boʻlib, oʻtayotgan suv miqdorini hisoblashda bu ikki masofa ayriladi. Ayirish yordamidan suv sathi balandligini bilib olishimiz mumkin. Bundan tashqari qurilmagan boʻgʻlangan ravishda dasturiy ta'minotda jadval kiritilgan boʻladi. Bu jadvaldan suv sathi balandligi bilgan holda undan oʻtayotgan suv miqdorini (tonnalarda) bilib olish mumkin.

"bat" – bu qurilmaning zaryadini koʻrsatib turuvchi kattalik (volt oʻlchov birligida keladi).

"charging" — bunda keladigan ma'lumot qurilmaning quvvatlanmoqda yoki quvvat olmayotganini bildiradi. Keladigan ma'lumot 0 yoki 1 boʻlib, agar 0 kelsa quvvat olmayapti va 1 kelsa qurilma quvvatlanmoqda.

"net" – bu kattalik qurilmada joʻylashgan sim kartaga bogʻliq ravishda aloqa sifatini bildiradi. Qurilmada joylashgan bu sim modul internet orqali serverga ma'lumot yuborish uchun xizmat qiladi.

"latitude" va "longitude" – bu ikki kattalik qurilma joylashivi koordinatalari hisoblanadi. Qurilma har safar ma'lumot yuborganda oʻzing joylashuvini shu koʻrinishda serverga uzatadi.

"re_settings" – bu qurilmani qayta sozlash funksiyasi uchun kerak boʻlib, odatiy holatda "false" qiymat yuboradi. Agar "true" qiymat keladigan boʻlsa serverda ba'zi ma'lumotlar yangilanib oladi.

"taked" — bunda keladigan ma'lumot faqatgina 0 yoki 1 boʻlib, bu qurilmanining oʻgʻirlanishiga qarshi himoya tizimi hisoblanadi. Agar kimdir qurilmaga kimdir teginsa u

serverga tez-tez oʻz joylashuvini yuboradi va bu ma'lumotlar serverda alohida jadvalda saqlanib boriladi.

Quduq qurilmalari quyidagi koʻrinishda serverga ma'lumot yuboradi.

```
{
    "device_id": "QDUEHFU0027",
    "level": "64.09",
    "meneral": "1.95",
    "temp": "14.14",
    "bat": "4.07",
    "charging": "0",
    "net": "22",
    "latitude": "41.527268",
    "longitude": "69.315487",
    "taked": "0"
}
```

Bu json koʻrinishidagi ma'lumot yuqorida koʻrganimiz kanal qurilmasinikidan ozgina farq qiladi. Shuning uchun barchasini emas balki ba'zi qiymatlarni koʻrib chiqishimiz yetarli boʻ

"level" – bu qurilmadan suv sathigacha boʻlgan masofani bildiradi.

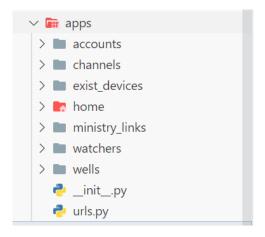
"meneral" – bu kattalik suvning shoʻrlanish darajasini koʻrsadi

"temp" – bu kattalik suvning haroratini koʻrsatadi.

Xulosa qiladigan boʻlsak qurilmalar serverga doimiy shu koʻrinishida ma'lumot uzatib boradi. Serverda esa bu ma'lumotlar toʻgʻri saqlanishi va kerakli ma'lumotlarni foydalanuvchiga chiroyli interfeys bilan chiqarib berish zarur boʻladi. Bundan tashqari bu yerga kelib tushayotgan ma'lumotlar "Qishloq xoʻjaligi vazirligi"ga ham yuborilib turadi.

2. Loyihani modellashtirish

Foydalanuvchi qurilmalarni dasturiy ta'minotda qo'shishi va boshqarishi uchun albatta o'z hisobini yaratishi kerak bo'ladi. Buning uchun foydalanuvchilar modelini tuzib olishimiz zarur. Loyihani qurishda Django'dan foydalanamiz va bir nechta qism dasturlar (app'lar) hosil qilamiz. Foydalanuvchilar modelini ham alohida app'da tuzib olamiz.

3.2.1-rasm. Loyihaning asosiy qismlari fayllar daraxti

apps/accounts/models.py fayli

```
from django.contrib.auth.models import AbstractUser
from django.db import models
from django.utils.translation import gettext_lazy as
class User(AbstractUser):
    username = models.CharField(
        max_length=20,
        unique=True,
       verbose_name=_('Phone number'),
        error messages={
            'unique': ("A user with that phone number already exists."),
        },
    region = models.CharField(
        max length=255,
        verbose_name=_('Region'),
        blank=True,
        null=True,
    )
    city = models.CharField(
        max length=255,
        verbose_name=_('City'),
        blank=True,
        null=True,
   org_name = models.CharField(
        max length=500,
        verbose name= ('Organization name'),
```

```
blank=True,
    null=True,
)
telegram id = models.CharField(
    max_length=255,
    verbose_name=_('Telegram ID'),
    blank=True,
    null=True,
)
is master = models.BooleanField(
    default=False,
    verbose_name=_('Is channels master')
)
def __str__(self):
    return self.username
class Meta:
    verbose_name = _('User')
    verbose_name_plural = _('Users')
```

Bu yerda User modelini qurish hosil qilishda AbstractUser modelidan voris olinganini koʻrishimiz mumkin. Bu bizga user modeli uchun kerakli boʻladigan ba'zi qismlarini tayyor qilib beradi.

Qurilmalar ushbu tizimda oʻrnatilmasdan avval kiritib qoʻyiladi. Bunda ularning qaysi turdagi qurilma ekanligi va uning id raqami kiritiladi. Buning uchun esa Device nomi model qurishmiz kerak boʻladi. Buning uchun ham alohida mavjud qurilmalar (exist_devices) nomli app hosil qilamiz.

apps/exist_devices/models.py fayli

```
id = models.CharField(
    max length=11,
    primary_key=True,
    verbose_name=_('ID')
)
type = models.CharField(
    max_length=20,
    choices=DEVICE_TYPE_CHOICES,
    verbose_name=_('Type of device')
)
added_at = models.DateTimeField(
    auto_now_add=True,
    verbose_name=_('Added at')
)
is_active = models.BooleanField(
    default=False,
    verbose_name=_('Is active'),
    blank=True
)
def __str__(self):
    return self.id
class Meta:
    verbose_name = _('Device')
    verbose name plural = ('Devices')
```

Foydalanuvchi qurilmani oʻziga qoʻshgan payt bu yerdagi is_active maydoni true qiymatga oʻzgaradi va bunda qurilmani boshqa foydalanuvchi qoʻsha olmay qoladi.

Kanal qurilmalari uchun alohida app (channels) hosil qilamiz. Bu qismda 4 ta model quramiz, bular:

ChannelDevice – kanal qurilmalarini kiritish uchun. Bunda qurilmaga tegishli ma'lumotlar saqlanadi.

ChannelDeviceVolumeTable – bu model qurilmaning suv sathiga mos ravishda undan oʻtayotgan suv miqdorini aniqlash uchun.

ChannelMessage – bu model qurilma yuborayotgan ma'lumotlarni saqlab borish uchun boʻladi.

ChannelMovement – bu model qurilmada siljish aniqlanganda keladigan joylashuv ma'lumotlani saqlab borish uchun boʻladi.

Quduq qurilmalari uchun ham alohida app (wells) qoʻshamiz. Bu qismda 3 ta model quramiz, bular:

WellDevice – bunda quduq qurilmalari ma'lumotlari kiritiladi.

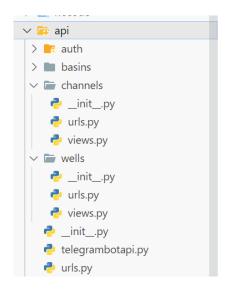
WellDeviceMessage – bunda qurilma yuborgan ma'lumotlar saqlanib boradi.

WellMovement — bu modelda quduq qurilmasida siljish aniqlangan paytda keladigan joylashuv ma'lumotlari saqlanadi.

3. Dasturiy ta'minotning API qismini qurish

Biz API tayyorlashda "Django Rest Framework" dan foydalanamiz. Bu framework Rest API'lar qurish uchun juda qulay bo'lgan vosita hisoblanadi. Bizda ikki xil qurilmalar mavjuq bo'lgani sabab asosiy 2 ta API qurishimiz kerak bo'ladi.

Kanal qurilmasi uchun API tayyorlashda mantiqiy qismni qurish. Bu qismni qurishda "api" nomi bilan yangi app hosil qilamiz. Unda views.py nomi faylda dastur kodlani yozishimiz mumkin.

3.3.1-rasm. Loyiha API qismi fayllar daraxti

api/channels/views.py fayli

```
import datetime
import decimal
import json
import requests
from django.utils import timezone
from rest framework.response import Response
from rest framework.decorators import api view
from rest_framework.status import HTTP_201_CREATED, HTTP_400_BAD_REQUEST
from apps.ministry_links.models import MinistryChannelLink
from apps.channels.models import (
   ChannelDevice,
   ChannelMessage,
   ChannelDeviceVolumeTable,
   ChannelMovement,
from api.telegrambotapi import send_message_to_user_by_telegram,
send message to admin
def get_formatted_time(now: datetime) -> str:
    return now.strftime("%H:%M:%S %d/%m/%Y")
```

```
def update device location(
    device: ChannelDevice, latitude: str, longitude: str
) -> None:
    device.latitude = latitude
    device.longitude = longitude
    device.save()
def send channel data to ministry server(
    device: ChannelDevice, new message: ChannelMessage
):
    if device.ministry id and device.permission to send:
        try:
            url = MinistryChannelLink.objects.first().link
            res = requests.post(
                url=url,
                headers={"Content-Type": "application/json"},
                data=json.dumps(
                    {
                         "code": device.ministry id,
                        "data": {
                             "level": str(
                                 decimal.Decimal(device.full height)
                                 - decimal.Decimal(new message.h)
                                 if device.full height
                                 else device.height
                             ),
                             "volume": str(new message.water volume),
                            "vaqt":
get_formatted_time(datetime.datetime.now()),
                        },
                    }
                ),
            )
            if res.status code == 200:
                if res.json().get("status") == "success":
                    new message.is sent = True
                    new_message.save()
        except Exception as e:
            print(e)
@api_view(["POST"])
def receive_channel_message(request):
```

```
data = request.data
    h = data.get("h")
    bat = data.get("bat")
    is_charging = data.get("charging")
    net = data.get("net")
    latitude = data.get("latitude")
    longitude = data.get("longitude")
   device id = data.get("device id")
   taked = data.get("taked", 0)
   re_settings = data.get("re_settings", False)
   # Get device
   device = ChannelDevice.objects.filter(device id=device id).first()
   if int(taked):
        last_location = (
            ChannelMovement.objects.filter(device=device).order by("created
at").last()
        ChannelMovement.objects.create(
            device=device, latitude=latitude, longitude=longitude
        update device location(device, latitude, longitude)
        # send message owner of device about device stolen
        condition = (
            timezone.now() - last_location.created_at >
datetime.timedelta(minutes=1)
            if last location
            else True
        if condition:
            send_message_to_user_by_telegram(device, "channel")
        return Response(
            {
                "request": "success",
                "datetime": get formatted time(datetime.datetime.now()),
            },
            status=HTTP_201_CREATED,
```

```
# Check message is valid
   if all((h, bat, is_charging, net, latitude, longitude, device)):
        # Create new message
        new message = ChannelMessage.objects.create(
            device=device, h=h, bat=bat,
is_charging=bool(int(is_charging)), net=net
        # Update device full height
        if re settings and not bool(device.full height):
            device.full height = device.height +
decimal.Decimal(new_message.h)
            device.save()
        # Set volume to message by volume table
        if device.full_height is not None:
            water height = round(
                device.full height + device.height conf -
decimal.Decimal(new_message.h)
            water height ones = water height % 10
            water_height_tens = water_height - water_height_ones
            volume row = (
                ChannelDeviceVolumeTable.objects.filter(device id=device id
                .filter(tens=water_height_tens)
                .first()
            )
            if volume row is not None:
                new_message.water_volume =
volume row.get value(water height ones)
                new_message.save()
        # Update device height
        update_device_location(device, latitude, longitude)
        # Send message to ministry server
        send channel data to ministry server(device, new message)
        # Success response
        return Response(
```

Bu mantiqiy qism kanal qurilmalari uchun ishlovchi qism boʻlib, yuqorida gaplashib oʻtilgan json koʻrinishidagi ma'lumotni qabul qiladi. Dastur ishlashi natijasida esa:

```
{
    "request": "success",
    "datetime": "12:00:00 01/01/2018"
}
```

koʻrinishida muvaffaqqiyatli javob yoki

```
{
    "request": "error",
    "datetime": "12:00:00 01/01/2018"
}
```

Koʻrinishida xatolik xabari qaytadi.

4. Loyiha uchun Telegram Bot

Aiogram Telegram botning Python tillariga mos moduli hisoblanadi va oson va samarali Telegram botlarini yaratish imkonini beradi. Ushbu modul Telegram Bot API bilan ishlash uchun oson interfeyslar va koʻplab yordamchi funktsiyalarni taklif etadi.

Aiogram moduli qisqa va intuitiv interfeyslar orqali Telegram botlarini boshqarish imkonini beradi. Bu modul yordamida quyidagi funktsiyalarni bajarish mumkin:

- Xabarlar: Foydalanuvchidan kelgan xabarlar, rasm, video, dokumentlar, audio va boshqa fayllarni qabul qilish va javob berish.
- Klaviaturalar: Oson va samarali klaviaturalarni yaratish va ularga xabar javoblash.
- Tasdiqlash tugmachalari: Foydalanuvchiga savollar berish va ularni tasdiqlash uchun tugmalarni qoʻshish.
- Ma'lumotlar bazasi: Foydalanuvchilarning ma'lumotlari, statistikalar va boshqa ma'lumotlar uchun ma'lumotlar bazasini oʻrganish va ishlash.
- Guruhlar: Guruhlar, superguruhlar va kanallar bilan ishlash imkonini beradi.
- Asinxron ishlash: Xabarlar, ma'lumotlarni olish va qo'shish, tarmoqlar bilan asinxron ishlash imkonini beradi.

Aiogram modulini oʻrnatish uchun quyidagi komanda orqali PyPI (Python Package Index) dan oʻrnatishingiz mumkin:

Kichik Telegram bot loyihasi

Bu kichik loyiha Telegram botiga kelgan xabarlarga javob beradi va foydalanuvchining ismidan foydalanin u bilan salomlashadi. Bu misolni oʻzingizga moslashtirishingiz mumkin:

import logging

from aiogram import Bot, Dispatcher, types

from aiogram.contrib.fsm_storage.memory import MemoryStorage

```
# Bot tokenini oʻzingizning bot tokeningiz bilan almashtiring
TOKEN = 'your_bot_token'
# Botni yaratish
bot = Bot(token=TOKEN)
storage = MemoryStorage()
dp = Dispatcher(bot, storage=storage)
# Loglarni sozlash
logging.basicConfig(level=logging.INFO)
# /start komandasi uchun buyruqni qabul qilish
@dp.message_handler(commands=['start'])
async def start(message: types.Message):
    # Botni ismi bilan xush kelibsiz xabarini yuborish
    await message.reply(f"Assalomu alaykum,
{message.from_user.first_name}!")
```

```
# Xabarlar uchun buyruqni qabul qilish

@dp.message_handler()

async def echo(message: types.Message):

    # Xabarni qaytadan yuborish

    await message.reply(message.text)

# Botni ishga tushirish

if __name__ == '__main__':
    from aiogram import executor
    executor.start_polling(dp, skip_updates=True)
```

Ushbu kod xabarlar qabul qilib, ularga javob qaytaradi. Botning TOKEN oʻzgaruvchisini Telegram bot token bilan almashtirish lozim boʻladi. Bu token Telegramdagi Bot Father telegram botidan olinadi.

Uning toʻgʻri ishlashini tekshirish uchun Telegramda botni ishga tushirish uchun komandasi terminal dasturida beramiz. Telegram bot dasturini yurgazish uchun quyidagi komanda beriladi:

```
python dastur_fayli_nomi.py
```

XULOSA

Bu loyihani qilish davomida men koʻplab texnologiyalarni oʻrgandim. Bunday loyihalar orqali bir necha inson qiladigan ishlarni avtomatlashtirish mumkin. Avtomatlashtirish bizdan doimiy qiladigan ishlarni olib qoʻysada bizga yangi imkoniyatlar ochib beradi. Masalar doim bir xil ish qilishdan inson zerikadi. Endi biz shu vaqtda sohada yanada bilimlarimizni oshirishga yoki yangi sohalarni sinab koʻrishga vaqt topishimiz mumkin boʻladi. Men yana shuni oʻrgandimki python dasturlash tili yordamida veb ilovalar qilish juda qular va oson. Ayniqsa Django buni yanada oshirishga xizmat qiladi. Kengayuvchan loyihalar qurish, oʻzining MVT arxitekturasi va kuchli ORM tizimi uning eng katta yutuqlaridan hisoblanadi. Shular orqali Django pythonda veb loyihalar qurish uchun yuqori oʻrinlarda sanaladi. Men bu loyihani qilish davomida yuqorida aytganimdek juda koʻplab yangi bilimlarni oʻrganishga majbur boʻldim. Hattoki qishloq xoʻjaligi sohasini ham oz boʻlsada oʻrganishga toʻgʻri keldi. Oʻzim dasturchi muhandis sifatida "Hardware enginering" sohasi bilan aloqador ish qilganimdan xursadaman. Bu sohada ishlovchilar bilan kelishgan holatda ma'lumot almashish bosqichlari eng qiziq va murakkab qismlaridan boʻldi.

Dasturiy taminotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat boʻldi:

- Foydalanuvchilarni roʻyxatdan oʻtkazish (telegram bot orqali)
- Qurilmalarni osonlik bilan qoʻshish va sozlash
- Ma'lumotlarni avtomatik Qishloq xo'jaligi ba'zasiga yuborish
- Ma'lumotlarni istalgan vaqt excel ko'rinishida yuklab olish
- Qurilmaga qoʻshimcha kuzatuvchilar qoʻshish ularni boshqarish
- Admin sahifasi orqali barcha ma'lumotlarni koʻrish

FOYDALANILGAN MANBALAR

Adabiyotlar

- Django for APIs: Build web APIs with Python and Django William S. Vincent. Feb, 2022
- 2. Django: Web Development with Python Samuel Dauzon, Aidas Bendoraitis, Arun Ravindran. Avg, 2016

Internet manbalar

- 1. https://realpython.com/
- 2. https://www.tutorialspoint.com/
- 3. https://www.educative.io/

Foydalanilgan dasturiy vositalar manzillari

- 1. https://www.python.org/downloads/
- 2. https://code.visualstudio.com/download
- 3. https://www.postgresql.org/download/

ILOVALAR

apps/accounts/models.py

```
from django.contrib.auth.models import AbstractUser
from django.db import models
from django.utils.translation import gettext_lazy as _
class User(AbstractUser):
    username = models.CharField(
        max_length=20,
        unique=True,
        verbose_name=_('Phone number'),
        error_messages={
            'unique': _("A user with that phone number already exists."),
        },
    )
    region = models.CharField(
        max_length=255,
        verbose_name=_('Region'),
        blank=True,
        null=True,
    )
    city = models.CharField(
        max_length=255,
        verbose_name=_('City'),
        blank=True,
        null=True,
    )
    org name = models.CharField(
        max_length=500,
        verbose_name=_('Organization name'),
        blank=True,
        null=True,
    )
    telegram_id = models.CharField(
        max_length=255,
        verbose_name=_('Telegram ID'),
        blank=True,
        null=True,
    )
```

```
is_master = models.BooleanField(
        default=False,
        verbose_name=_('Is channels master')
    )
    def __str__(self):
        return self.username
    class Meta:
        verbose_name = _('User')
        verbose_name_plural = _('Users')
apps/accounts/views.py
from django.shortcuts import render, redirect
from django.contrib.auth import authenticate, login, logout
def login view(request):
    if request.user.is_authenticated:
        return redirect('home')
    if request.method == 'POST':
        username = request.POST.get('username')
        password = request.POST.get('password')
        user = authenticate(request, username=username, password=password)
        if user is not None:
            login(request, user)
            return redirect('home')
    return render(request, 'auth/login.html')
def logout_view(reqest):
    logout(reqest)
    return redirect('login')
apps/accounts/urls.py
from django.urls import path
from . import views
```

```
urlpatterns = [
    path('login/', views.login_view, name='login'),
    path('logout/', views.logout_view, name='logout'),
]
apps/exist_devices/models.py
from django.db import models
from django.utils.translation import gettext_lazy as _
class Device(models.Model):
    DEVICE_TYPE_CHOICES = (
        ('channel', _('Water Channel')),
        ('well', _('Water Well')),
    )
    id = models.CharField(
        max_length=11,
        primary key=True,
        verbose_name=_('ID')
    )
    type = models.CharField(
        max_length=20,
        choices=DEVICE_TYPE_CHOICES,
        verbose_name=_('Type of device')
    )
    added_at = models.DateTimeField(
        auto_now_add=True,
        verbose_name=_('Added at')
    )
    is_active = models.BooleanField(
        default=False,
        verbose_name=_('Is active'),
        blank=True
    )
    def __str__(self):
        return self.id
    class Meta:
```

```
verbose_name = _('Device')
        verbose_name_plural = _('Devices')
apps/exist_devices/admin.py
from django.contrib import admin
from .models import Device
# Register your models here.
class DeviceAdmin(admin.ModelAdmin):
    list_display = ('id', 'type', 'added_at', 'is_active')
    list_filter = ('is_active', 'type')
    search fields = ('id',)
    ordering = ('-added_at',)
    date_hierarchy = 'added_at'
admin.site.register(Device, DeviceAdmin)
apps/channels/models.py
from datetime import timedelta
from django.utils import timezone
from django.db import models
from django.utils.translation import gettext_lazy as _
from django.contrib.auth import get_user_model
from apps.exist devices.models import Device
class ChannelDevice(models.Model):
    device = models.OneToOneField(
        to=Device,
        on_delete=models.CASCADE,
        primary_key=True,
        verbose_name=_('Device')
    )
    ministry id = models.CharField(
        max_length=20,
```

```
blank=True,
    verbose_name=_('Ministry ID')
)
permission_to_send = models.BooleanField(
    default=False,
    verbose_name=_('Permission to send data')
)
name = models.CharField(
    max_length=100,
    verbose_name=_('Name')
)
user = models.ForeignKey(
    to=get_user_model(),
    on_delete=models.SET_NULL,
    related_name='channeldevices',
    null=True,
    blank=True,
    verbose_name=_('Belong to')
)
master = models.ForeignKey(
    to=get_user_model(),
    on_delete=models.SET_NULL,
    related_name='channel_devices',
    null=True,
    blank=True,
    verbose_name=_('Master')
)
phone_number = models.CharField(
    max_length=13,
    verbose_name=_('Phone number')
)
full_height = models.DecimalField(
    default=0.0,
    max_digits=8,
    decimal_places=2,
    verbose_name=_('Full height (sm)')
)
height = models.DecimalField(
    default=0.0,
```

```
max_digits=8,
    decimal_places=2,
    verbose_name=_('Height of water (sm)')
)
height_conf = models.IntegerField(
    default=0,
    blank=True,
    verbose_name=_('Height conf (sm)')
)
latitude = models.DecimalField(
    max_digits=9,
    decimal_places=6,
    verbose_name=_('Latitude of location'),
    blank=True,
    null=True
)
longitude = models.DecimalField(
    max_digits=9,
    decimal_places=6,
    verbose_name=_('Longitude of location'),
    blank=True,
    null=True
)
def __str__(self):
    return f'{self.name} - {self.device.id}'
def save(self, *args, **kwargs):
    self.device.is_active = True
    self.device.save()
    super(ChannelDevice, self).save(*args, **kwargs)
def delete(self, *args, **kwargs):
    self.device.is_active = False
    self.device.save()
    super(ChannelDevice, self).delete(*args, **kwargs)
class Meta:
    verbose_name = _('Channel device')
    verbose_name_plural = _('Channel devices')
```

```
device = models.ForeignKey(
       to=ChannelDevice,
        on_delete=models.CASCADE,
        verbose_name=_('Device')
   )
   tens = models.IntegerField(
        default=0,
        verbose_name=_('Tens')
   )
    zero = models.FloatField(default=0, verbose name='0')
   one = models.FloatField(default=0, verbose_name='1')
   two = models.FloatField(default=0, verbose_name='2')
   three = models.FloatField(default=0, verbose_name='3')
   four = models.FloatField(default=0, verbose_name='4')
   five = models.FloatField(default=0, verbose_name='5')
    six = models.FloatField(default=0, verbose_name='6')
    seven = models.FloatField(default=0, verbose name='7')
   eight = models.FloatField(default=0, verbose_name='8')
    nine = models.FloatField(default=0, verbose_name='9')
   def __str__(self):
        return f'{self.id} / {self.device} / {self.tens}'
   def get_value(self, ones):
        match_values = {
            0: self.zero,
            1: self.one,
            2: self.two,
            3: self.three,
            4: self.four,
            5: self.five,
            6: self.six,
            7: self.seven,
            8: self.eight,
            9: self.nine
        }
        return match_values.get(ones)
   class Meta:
        verbose_name = _('Channel device volume table')
        verbose_name_plural = _('Channel device volume tables')
class ChannelMessage(models.Model):
```

```
device = models.ForeignKey(
    to=ChannelDevice,
    on_delete=models.CASCADE,
    verbose_name=_('Channel device')
)
is_sent = models.BooleanField(
    default=False,
    verbose_name=_('Is sent')
)
h = models.DecimalField(
    max_digits=7,
    decimal_places=2,
    verbose_name=_('From device to water (sm)')
)
water_volume = models.DecimalField(
    max_digits=12,
    decimal_places=2,
    blank=True,
    null=True,
    verbose_name=_('Volume of water (cubic meters/sec)')
)
bat = models.DecimalField(
    max_digits=5,
    decimal_places=2,
    verbose_name=_('Battery power (volt)')
)
is_charging = models.BooleanField(
    blank=True,
    null=True,
    verbose_name=_('Is charging')
)
net = models.SmallIntegerField(
    verbose_name=_('Network quality')
)
created_at = models.DateTimeField(
    auto_now_add=True,
    verbose_name=_('Added time')
)
```

```
def __str__(self):
        return self.device.name
    def get_water_height(self):
        return self.device.full_height - self.h if self.device.full_height else
self.device.height
    def get_device_active(self):
        return timezone.now() - self.created_at < timedelta(days=1)</pre>
    class Meta:
        verbose_name = _('Channel message')
        verbose_name_plural = _('Channels messages')
class ChannelMovement(models.Model):
    device = models.ForeignKey(
        to=ChannelDevice,
        on_delete=models.CASCADE,
        verbose_name=_('Channel device')
    )
    latitude = models.DecimalField(
        max_digits=9,
        decimal_places=6,
        verbose_name=_('Latitude of location'),
        blank=True,
        null=True
    )
    longitude = models.DecimalField(
        max_digits=9,
        decimal_places=6,
        verbose_name=_('Longitude of location'),
        blank=True,
        null=True
    )
    created_at = models.DateTimeField(
        auto_now_add=True,
        verbose_name=_('Added time')
    )
    def __str__(self):
        return self.device.name
```

```
class Meta:
        verbose_name = _('Channel movement message')
        verbose_name_plural = _('Channels movement messages')
apps/channels/views.py
from django.contrib.auth.decorators import login_required
from django.shortcuts import render, redirect
from .forms import ChannelDeviceForm, ChannelDeviceEditForm, ChannelDeviceVolumeForm
from .models import ChannelDevice, ChannelMessage, ChannelDeviceVolumeTable
@login_required(login_url='login')
def home page(request):
    devices = sorted(
        ChannelDevice.objects.filter(master=request.user),
        key=lambda channeldevice: channeldevice.device.id[-4:],
        reverse=True
    context = {
        'channel devices': [
            {
                'device': device,
                'device_last_message':
ChannelMessage.objects.filter(device=device).last()
            } for device in devices
        ]
    }
    return render(request, 'channels/channel_devices_list.html', context)
@login_required(login_url='login')
def device_detail(request, device_id):
    selected device =
ChannelDevice.objects.filter(master=request.user).filter(device_id=device_id).first()
    if selected_device is None:
        return render(request, 'home/404.html')
    context = {
        'selected_device': selected_device,
        'latitude': str(selected device.latitude),
        'longitude': str(selected_device.longitude),
        'selected_device_messages':
```

```
ChannelMessage.objects.filter(device_id=device_id).order_by('-
created at')[:20]
    }
    return render(request, 'channels/channel_device_detail.html', context)
@login_required(login_url='login')
def delete_device(request, device_id):
    selected_device =
ChannelDevice.objects.filter(master=request.user).filter(device_id=device_id).first()
    if selected device is not None:
        selected_device.master = None
        selected device.save()
    return redirect('channels_dashboard')
@login_required(login_url='login')
def edit_device(request, device_id):
    selected device =
ChannelDevice.objects.filter(master=request.user).filter(device_id=device_id).first()
    if selected device is not None:
        if request.method == 'POST':
            form = ChannelDeviceEditForm(data=request.POST, instance=selected_device)
            if form.is_valid():
                form.save()
                return redirect('channel_device_detail', selected_device.device_id)
        form = ChannelDeviceEditForm(instance=selected_device)
    else:
        form = ChannelDeviceEditForm()
    context = {
        'device_id': selected_device.device id,
        'title': 'Edit channel device',
        'form': form
    }
    return render(request, 'channels/add_or_edit_device.html', context)
@login required(login url='login')
def add_new_device(request):
    form = ChannelDeviceForm()
    if request.method == 'POST':
        form = ChannelDeviceForm(data=request.POST)
        if form.is valid():
            form.save(master=request.user)
            return redirect('channels_dashboard')
    context = {
        'title': 'Add channel device',
```

```
'form': form
    }
    return render(request, 'channels/add_or_edit_device.html', context)
@login required(login url='login')
def add_new_row_for_volume_table(request, device_id):
    last row =
ChannelDeviceVolumeTable.objects.filter(device_id=device_id).order_by('tens').last()
    if last_row is None:
        obj = ChannelDeviceVolumeTable.objects.create(device_id=device_id, tens=0)
    else:
        obj = ChannelDeviceVolumeTable.objects.create(device_id=device_id,
tens=last_row.tens + 10)
    return redirect('edit_new_row_for_volume_table', obj.id)
@login_required(login_url='login')
def edit_new_row_for_volume_table(request, row_id):
    obj = ChannelDeviceVolumeTable.objects.filter(pk=row id).first()
    if obj is not None:
        device_id = obj.device_id
        if request.method == 'POST':
            form = ChannelDeviceVolumeForm(data=request.POST, instance=obj)
            if form.is valid():
                form.save()
                return redirect('volume_table', device_id)
        context = {
            'title': 'Edit row',
            'device id': device id,
            'form': ChannelDeviceVolumeForm(instance=obj),
            'selected_device_volume_table':
                ChannelDeviceVolumeTable.objects.filter(device_id=device_id).order_by(
'tens')
        }
        return render(request, 'channels/edit_row_volume_table.html', context)
    return redirect('channels_dashboard')
@login_required(login_url='login')
def delete new row for volume table(request, row id):
    obj = ChannelDeviceVolumeTable.objects.filter(pk=row_id).first()
    if obj is not None:
        device id = obj.device id
        obj.delete()
```

```
return redirect('volume_table', device_id)
    return redirect('channels_dashboard')
@login_required(login_url='login')
def volume_table(request, device_id):
    context = {
        'title': 'Device rows',
        'device_id': device_id,
        'selected device volume table':
            ChannelDeviceVolumeTable.objects.filter(device_id=device_id).order_by('ten
s')
    return render(request, 'channels/edit_row_volume_table.html', context)
apps/channels/forms.py
from django import forms
from django.forms import ModelForm
from .models import ChannelDevice, ChannelDeviceVolumeTable
from apps.exist_devices.models import Device
class ChannelDeviceForm(ModelForm):
    # change the widget of the device field to text input
    device = forms.ModelChoiceField(
        queryset=Device.objects.filter(is_active=False).filter(type='channel'),
        widget=forms.TextInput(attrs={'autocomplete': 'off'}),
        error messages={
            'required': 'Device id bo\'lishi shart',
            'invalid choice': 'Noto\'g\'ri device id kiritildi'
        }
    )
    class Meta:
        model = ChannelDevice
        fields = ('device', 'name', 'phone_number', 'height')
    def __init__(self, *args, **kwargs):
        super(ChannelDeviceForm, self).__init__(*args, **kwargs)
        for visible in self.visible_fields():
```

```
visible.field.widget.attrs['class'] = 'w-full mt-2 mb-5 p-1 border-gray-
900 rounded-md ' \
                                                   'focus:border-indigo-600 focus:ring
focus:ring-opacity-40' \
                                                   'focus:ring-indigo-500 border-2
border-black border-slate-500'
    def save(self, master=None, commit=True):
        obj = super(ChannelDeviceForm, self).save(commit=False)
        if master:
            obj.master = master
        if commit:
            obj.save()
        return obj
class ChannelDeviceEditForm(ModelForm):
   class Meta:
       model = ChannelDevice
        fields = (
            'name', 'phone_number', 'ministry_id', 'permission_to_send',
            'full_height', 'height', 'height_conf', 'latitude', 'longitude'
        )
    def __init__(self, *args, **kwargs):
        super(ChannelDeviceEditForm, self). init (*args, **kwargs)
        for visible in self.visible fields():
            visible.field.widget.attrs['class'] = 'w-full mt-2 mb-5 p-1 border-gray-
900 rounded-md ' \
                                                   'focus:border-indigo-600 focus:ring
focus:ring-opacity-40' \
                                                   'focus:ring-indigo-500 border-2
border-black border-slate-500'
class ChannelDeviceVolumeForm(ModelForm):
   class Meta:
       model = ChannelDeviceVolumeTable
        fields = (
            'tens', 'zero', 'one', 'two', 'three', 'four', 'five',
            'six', 'seven', 'eight', 'nine'
        )
    def __init__(self, *args, **kwargs):
        super(ChannelDeviceVolumeForm, self).__init__(*args, **kwargs)
        for visible in self.visible fields():
```

```
visible.field.widget.attrs['class'] = 'w-32 -mt-1 p-1 border-gray-900
rounded-md ' \
                                                   'focus:border-indigo-600 focus:ring
focus:ring-opacity-40' \
                                                   'focus:ring-indigo-500 border-2
border-black border-slate-500'
apps/channels/admin.py
from django.utils.translation import gettext_lazy as _
from django.contrib import admin
from .models import ChannelDevice, ChannelMessage, ChannelDeviceVolumeTable,
ChannelMovement
from apps.exist_devices.models import Device
class ChannelDeviceAdmin(admin.ModelAdmin):
    list_display = (
        'name', 'device', 'ministry_id', 'permission_to_send',
        'user', 'phone_number', 'full_height', 'height_, 'height_conf', 'get_region',
'get_city'
   list_filter = ('user__region', 'user')
    search_fields = ('name', 'phone_number', 'ministry_id')
   # Additional fields
    def get_region(self, obj):
       if obj.user:
            return obj.user.region
        return None
    def get_city(self, obj):
        if obj.user:
            return obj.user.city
        return None
    get_region.short_description = _('Region')
    get_city.short_description = _('City')
   # Custom form
   obj id = None
    def get_form(self, request, obj=None, **kwargs):
       if obj:
            self.obj_id = obj.device.id
```

```
return super(ChannelDeviceAdmin, self).get_form(request, obj, **kwargs)
    def formfield_for_foreignkey(self, db_field, request, **kwargs):
        if db field.name == 'device':
           if self.obj id:
                kwargs['queryset'] = Device.objects.filter(type='channel')
           else:
                kwargs['queryset'] = Device.objects.filter(
                    type='channel').filter(is active=False)
        return super(ChannelDeviceAdmin, self).formfield for foreignkey(db field,
request, **kwargs)
class ChannelMessageAdmin(admin.ModelAdmin):
    list_display = ('device', 'is_sent', 'h', 'water_volume',
                    'bat', 'is_charging', 'net', 'created at')
    list_filter = ('device',)
   ordering = ('-created_at',)
class ChannelDeviceVolumeTableAdmin(admin.ModelAdmin):
    list display = (
        'device', 'tens', 'zero', 'one', 'two', 'three',
        'four', 'five', 'six', 'seven', 'eight', 'nine'
   list_filter = ('device',)
   ordering = ('device', 'tens')
class ChannelMovementAdmin(admin.ModelAdmin):
    list_display = ['device', 'latitude', 'longitude', 'created_at', 'id']
    list_filter = ['device']
admin.site.register(ChannelDevice, ChannelDeviceAdmin)
admin.site.register(ChannelMessage, ChannelMessageAdmin)
admin.site.register(ChannelDeviceVolumeTable, ChannelDeviceVolumeTableAdmin)
admin.site.register(ChannelMovement, ChannelMovementAdmin)
apps/wells/models.py
import decimal
from datetime import timedelta
from django.utils import timezone
from django.contrib.auth import get_user_model
from django.db import models
```

```
from django.utils.translation import gettext_lazy as _
from apps.exist_devices.models import Device
class WellDevice(models.Model):
    device = models.OneToOneField(
        to=Device,
        on_delete=models.CASCADE,
        primary_key=True,
        verbose_name=_('Device')
    )
    name = models.CharField(
        max_length=100,
        verbose_name=_('Name')
    )
    user = models.ForeignKey(
        to=get_user_model(),
        on_delete=models.SET_NULL,
        related_name='welldevices',
        null=True,
        blank=True,
        verbose_name=_('Belong to')
    )
    phone_number = models.CharField(
        max_length=13,
        verbose_name=_('Phone number')
    )
    ministry_id = models.CharField(
        max_length=20,
        blank=True,
        verbose_name=_('Ministry ID')
    )
    permission_to_send = models.BooleanField(
        default=False,
        verbose_name=_('Permission to send data')
    )
    master = models.ForeignKey(
        to=get_user_model(),
        on_delete=models.SET_NULL,
        related_name='well_devices',
```

```
null=True,
    blank=True,
    verbose_name=_('Master')
)
full_height = models.DecimalField(
    max_digits=6,
    decimal_places=2,
    default=0.0,
    verbose_name=_('Full height of groove (sm)')
)
height = models.DecimalField(
    max_digits=6,
    decimal_places=2,
    default=0.0,
    verbose_name=_('Height of upper part (sm)')
)
latitude = models.DecimalField(
    max_digits=9,
    decimal_places=6,
    verbose_name=_('Latitude of location'),
    blank=True,
    null=True
)
longitude = models.DecimalField(
    max_digits=9,
    decimal_places=6,
    verbose_name=_('Longitude of location'),
    blank=True,
    null=True
)
def __str__(self):
    return f'{self.name} - {self.device}'
def save(self, *args, **kwargs):
    self.device.is_active = True
    self.device.save()
    super(WellDevice, self).save(*args, **kwargs)
def delete(self, *args, **kwargs):
    self.device.is_active = False
    self.device.save()
```

```
super(WellDevice, self).delete(*args, **kwargs)
    class Meta:
        verbose_name = _('Well device')
        verbose_name_plural = _('Wells devices')
class WellDeviceMessage(models.Model):
    device = models.ForeignKey(
        to=WellDevice,
        on delete=models.CASCADE,
        related_name='messages',
        verbose_name=_('Well device')
    )
    is_sent = models.BooleanField(
        default=False,
        verbose_name=_('Is sent')
    )
    h = models.DecimalField(
        max_digits=10,
        decimal_places=2,
        verbose_name=_('Water height (sm)')
    )
    mineral = models.DecimalField(
        max_digits=10,
        decimal_places=4,
        verbose_name=_('Mineral (gramm/liter)')
    )
    temperature = models.DecimalField(
        max_digits=5,
        decimal_places=2,
        verbose_name=_('Temperature (Celsius)')
    )
    bat = models.DecimalField(
        max_digits=5,
        decimal_places=2,
        blank=True,
        null=True,
        verbose_name=_('Battery power (volt)')
    )
```

```
is_charging = models.BooleanField(
        blank=True,
        null=True,
        verbose_name=_('Is charging')
    )
    net = models.SmallIntegerField(
        blank=True,
        null=True,
        verbose_name=_('Network quality')
    )
    created_at = models.DateTimeField(
        auto_now_add=True,
        verbose_name=_('Added time')
    )
    def __str__(self):
        return self.device.name
    def get_device_active(self):
        return timezone.now() - self.created_at < timedelta(days=2)</pre>
    def get view height(self):
        h = self.device.full_height - \
            self.device.height - decimal.Decimal(self.h)
        return h if h > 0 else 0.0
    def get mineral(self):
        mineral_int = int(self.mineral)
        if self.mineral - mineral_int == 0:
            return mineral int
        return round(self.mineral, 2)
    def save(self, *args, **kwargs):
        if decimal.Decimal(self.h) < 0:</pre>
            self.h = decimal.Decimal('0.01')
        super(WellDeviceMessage, self).save(*args, **kwargs)
    class Meta:
        verbose_name = _('Well message')
        verbose_name_plural = _('Wells messages')
class WellMovement(models.Model):
    device = models.ForeignKey(
```

```
to=WellDevice,
        on delete=models.CASCADE,
        verbose_name=_('Device')
    )
    latitude = models.DecimalField(
        max_digits=9,
        decimal_places=6,
        verbose_name=_('Latitude of location'),
        blank=True,
        null=True
    )
    longitude = models.DecimalField(
        max_digits=9,
        decimal_places=6,
        verbose_name=_('Longitude of location'),
        blank=True,
        null=True
    )
    created_at = models.DateTimeField(
        auto_now_add=True,
        verbose_name=_('Added time')
    )
    def __str__(self):
        return self.device.name
    class Meta:
        verbose_name = _('Well movement message')
        verbose_name_plural = _('Wells movement messages')
apps/wells/views.py
from django.contrib.auth.decorators import login_required
from django.shortcuts import render, redirect
from .models import WellDevice, WellDeviceMessage
from .forms import WellDeviceForm, WellDeviceEditForm
@login_required(login_url='login')
def home_page(request):
```

```
devices = sorted(
        WellDevice.objects.filter(master=request.user),
        key=lambda welldevice: welldevice.device.id[-4:],
        reverse=True
    context = {
        'well_devices': [
            {
                'device': device,
                'device_last_message':
WellDeviceMessage.objects.filter(device=device).last()
            } for device in devices
        ]
    }
    return render(request, 'wells/well_devices_list.html', context)
@login_required(login_url='login')
def add_new_device(request):
    form = WellDeviceForm()
    if request.method == 'POST':
        device_id = request.POST.get('device')
        device = WellDevice.objects.filter(device_id=device_id).first()
        if device is not None:
            device.master = request.user
            device.name = request.POST.get('name')
            device.phone_number = request.POST.get('phone_number')
            device.full_height = request.POST.get('full_height')
            device.height = request.POST.get('height')
            device.save()
            return redirect('wells_dashboard')
        form = WellDeviceForm(data=request.POST)
        if form.is_valid():
            form.save(master=request.user)
            return redirect('wells_dashboard')
    context = {
        'title': 'Add well device',
        'form': form
    return render(request, 'wells/add_or_edit_device.html', context)
@login_required(login_url='login')
def device_detail(request, device_id):
    selected device = WellDevice.objects.filter(
```

```
master=request.user).filter(device_id=device_id).first()
    if selected device is None:
        return render(request, 'home/404.html')
    context = {
        'selected device': selected device,
        'latitude': str(selected_device.latitude),
        'longitude': str(selected device.longitude),
        'selected_device_messages':
            WellDeviceMessage.objects.filter(
                device_id=device_id).order_by('-created_at')[:20]
    return render(request, 'wells/well_device_detail.html', context)
@login_required(login_url='login')
def edit device(request, device id):
    selected_device = WellDevice.objects.filter(
        master=request.user).filter(device_id=device_id).first()
    if selected_device is not None:
        if request.method == 'POST':
            form = WellDeviceEditForm(
                data=request.POST, instance=selected_device)
            if form.is valid():
                form.save()
                return redirect('well_device_detail', selected_device.device_id)
        form = WellDeviceEditForm(instance=selected_device)
    else:
        form = WellDeviceEditForm()
    context = {
        'device_id': selected_device.device_id,
        'title': 'Edit well device',
        'form': form
    return render(request, 'wells/add_or_edit_device.html', context)
@login_required(login_url='login')
def delete_device(request, device_id):
    selected_device = WellDevice.objects.filter(
        master=request.user).filter(device_id=device_id).first()
    if selected device is not None:
        selected device.master = None
        selected_device.save()
    return redirect('wells_dashboard')
```

apps/wells/forms.py

```
from django import forms
from django.forms import ModelForm
from .models import WellDevice
from apps.exist_devices.models import Device
class WellDeviceForm(ModelForm):
   # change the widget of the device field to text input
    device = forms.ModelChoiceField(
        queryset=Device.objects.filter(is_active=False).filter(type='well'),
        widget=forms.TextInput(attrs={'autocomplete': 'off'}),
        error_messages={
            'required': 'Device id bo\'lishi shart',
            'invalid_choice': 'Noto\'g\'ri device id kiritildi'
       }
    )
    class Meta:
        model = WellDevice
        fields = ('device', 'name', 'phone_number', 'full_height', 'height')
   def init (self, *args, **kwargs):
        super(WellDeviceForm, self).__init__(*args, **kwargs)
        for visible in self.visible_fields():
            visible.field.widget.attrs['class'] = 'w-full mt-2 mb-5 p-1 border-gray-
900 rounded-md ' \
                                                   'focus:border-indigo-600 focus:ring
focus:ring-opacity-40' \
                                                   'focus:ring-indigo-500 border-2
border-black border-slate-500'
    def save(self, master=None, commit=True):
        obj = super(WellDeviceForm, self).save(commit=False)
        if master:
            obj.master = master
        if commit:
            obj.save()
        return obj
class WellDeviceEditForm(ModelForm):
   class Meta:
        model = WellDevice
       fields = (
```

```
'name', 'phone_number', 'full_height', 'height',
            'ministry_id', 'permission_to_send', 'latitude', 'longitude'
        )
    def __init__(self, *args, **kwargs):
        super(WellDeviceEditForm, self).__init__(*args, **kwargs)
       for visible in self.visible_fields():
            visible.field.widget.attrs['class'] = 'w-full mt-2 mb-5 p-1 border-gray-
900 rounded-md ' \
                                                  'focus:border-indigo-600 focus:ring
focus:ring-opacity-40' \
                                                   'focus:ring-indigo-500 border-2
border-black border-slate-500'
apps/wells/admin.py
from django.contrib import admin
from .models import WellDevice, WellDeviceMessage, WellMovement
from ..exist_devices.models import Device
from django.utils.translation import gettext_lazy as _
class WellDeviceAdmin(admin.ModelAdmin):
    list_display = ('name', 'device', 'user', 'master', 'phone_number', 'ministry_id',
                    'permission_to_send', 'get_region', 'get_city')
    search_fields = ('name', 'phone_number')
   list_filter = ('user__region', 'user')
   # Additional fields
   def get_region(self, obj):
        if obj.user:
            return obj.user.region
        return None
    def get_city(self, obj):
        if obj.user:
            return obj.user.city
        return None
    get_region.short_description = _('Region')
    get_city.short_description = _('City')
```

```
# Custom form
   obj_id = None
   def get_form(self, request, obj=None, **kwargs):
       if obj:
            self.obj_id = obj.device.id
        return super(WellDeviceAdmin, self).get_form(request, obj, **kwargs)
    def formfield_for_foreignkey(self, db_field, request, **kwargs):
        if db_field.name == 'device':
           if self.obj id:
                kwargs['queryset'] = Device.objects.filter(type='well')
                self.obj_id = None
           else:
                kwargs['queryset'] = Device.objects.filter(
                    type='well').filter(is_active=False)
        return super(WellDeviceAdmin, self).formfield_for_foreignkey(db_field,
request, **kwargs)
class WellDeviceMessageAdmin(admin.ModelAdmin):
    list_display = ('device', 'is_sent', 'h', 'mineral',
                    'temperature', 'bat', 'is_charging', 'net', 'created_at')
class WellMovementAdmin(admin.ModelAdmin):
    list_display = ['device', 'latitude', 'longitude', 'created_at', 'id']
   list_filter = ['device']
admin.site.register(WellDevice, WellDeviceAdmin)
admin.site.register(WellDeviceMessage, WellDeviceMessageAdmin)
admin.site.register(WellMovement, WellMovementAdmin)
```